

Частина -ІХ

*Як василівці жили при
комунізмі*

Частина ІХ

Як василівці жили при комунізмі

67. Вітер змін

Деяким людям судилося стати символами своєї епохи – саме тому, що вони були першими в списку визначних особистостей того часу. Наприклад, багатьом із нас ще досі відоме ім'я славетного радянського штангіста Юрія Власова (народився, до речі, в Макіївці Донецької області) – олімпійського чемпіона 1960 року і 4-разового(!) чемпіону світу з важкої атлетики. Але майже ніхто з нас вже не пам'ятає його зятого суперника – американця Норберта Шеманські, який відставав буквально на пару кілограмів і займав "почесні" другі місця на п'єдесталі. Саме Н. Шеманські належать ці слова: *«Друге місце мало чим відрізняється від останнього»*.

Так само було і зі Сталіним. Звісно, що за ним стояла ціла череда соратників, але він був першим у списку і тому запам'ятався особливо, ставши уособленням решти, які "мало чим відрізнялися від останнього" з тієї когорти.

5 березня 1953-го року, о 21 годині 50 хвилин тиран помер, а 6 березня о 6-ій годині ранку голос диктора Левітана сповістив про це радянський народ. В той же день тіло вождя виставили для прощання в Колонній залі Дому Союзів, запланувавши поховання через 3 дні, на понеділок 9 березня. Натовп бажаючих востаннє поглянути на "батька всіх народів СРСР" був настільки великим, що в неділю 8 березня сталася жахлива трагедія: колони щільно рухалися тісними вулицями з перекритими бічними провулками, і коли останні відчували, що вже не встигають проститися зі Сталіним, то вони наперли на передніх, просто розчавивши їх та розтоптавши – за декілька годин в тіснязі загинуло близько чотирьох сотень людей.

9 березня забальзоване тіло Сталіна помістили в мавзолей поруч з попередником, а саму будівлю перейменували у «Мавзолей Леніна і Сталіна», де він пролежав до осені 1961. Над усім Радянським Союзом, і Василівкою в його складі, відтепер піднявся новий перший – Микита Хрущов. В тіні цього імені знову губиться вся решта "других".

Всі ці переломні події доби безпосередньо торкалися і василівців. Разом з усім "колгоспним стадом" (за Дж. Орвелом) нас долучили до партійних чисток у Кремлі. Послідовні зміни симпатій наших земляків зафіксувала районна газета за 1953 рік (див. фото 67.1).

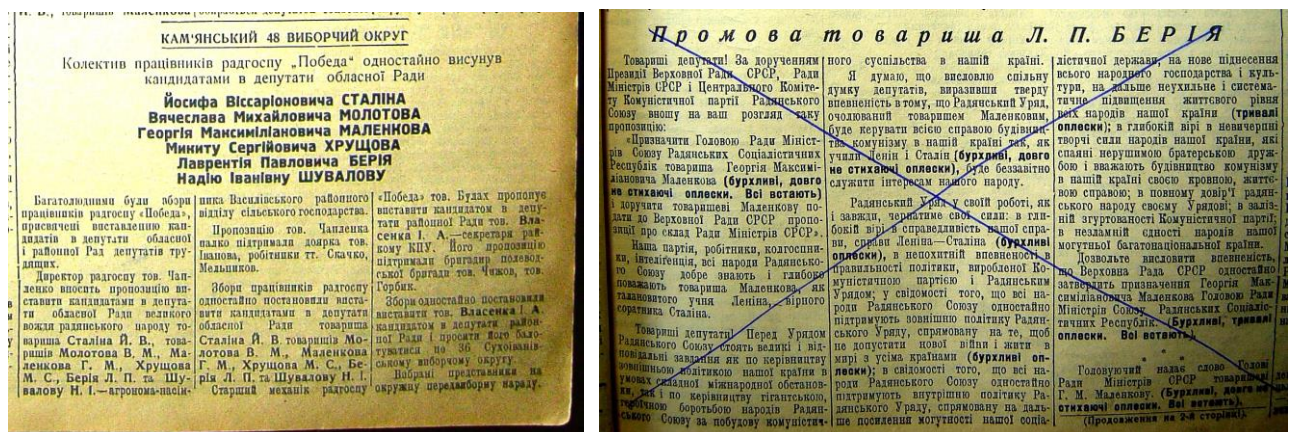

Фото 67.1.1. Сторінки нашої районної газети за 1953 рік з любов'ю і ненавистю до вказаних партією «ворогів народу»: від холуйського обожнення – до вимагання вищої міри покарання

Тільки-но в січні доярки й робітники села Кам'янського (колишнє с. Янчекрак; після війни з німцями і депортації татар, всі німецькі й татарські назви населених пунктів щезли з мапи Василівського району) одностайно висунули кандидатом в депутати облради Л.П. Берію, як уже в кінці того ж таки року василівці з обуренням і гнівом, на всіх «бригадних дворах і колгоспних фермах» вимагали для «підлого зрадника радянського народу та його зграї»

найвищої міри покарання! А редактор газети «Ленінець» твердою і рішучою рукою, аж прориваючи сторінки, викреслював усі статті та промови «зрадника Батьківщини Берії», які вже встиг було надрукувати впродовж року (відведи і збережи від лукавого, Господи!) – на цей переполох у душах рабськи запопадливих василівців не можна дивитися без сліз чи то сміху, чи то суму; але так було в нашому краї ще не зовсім давно (див. фото 67.1).

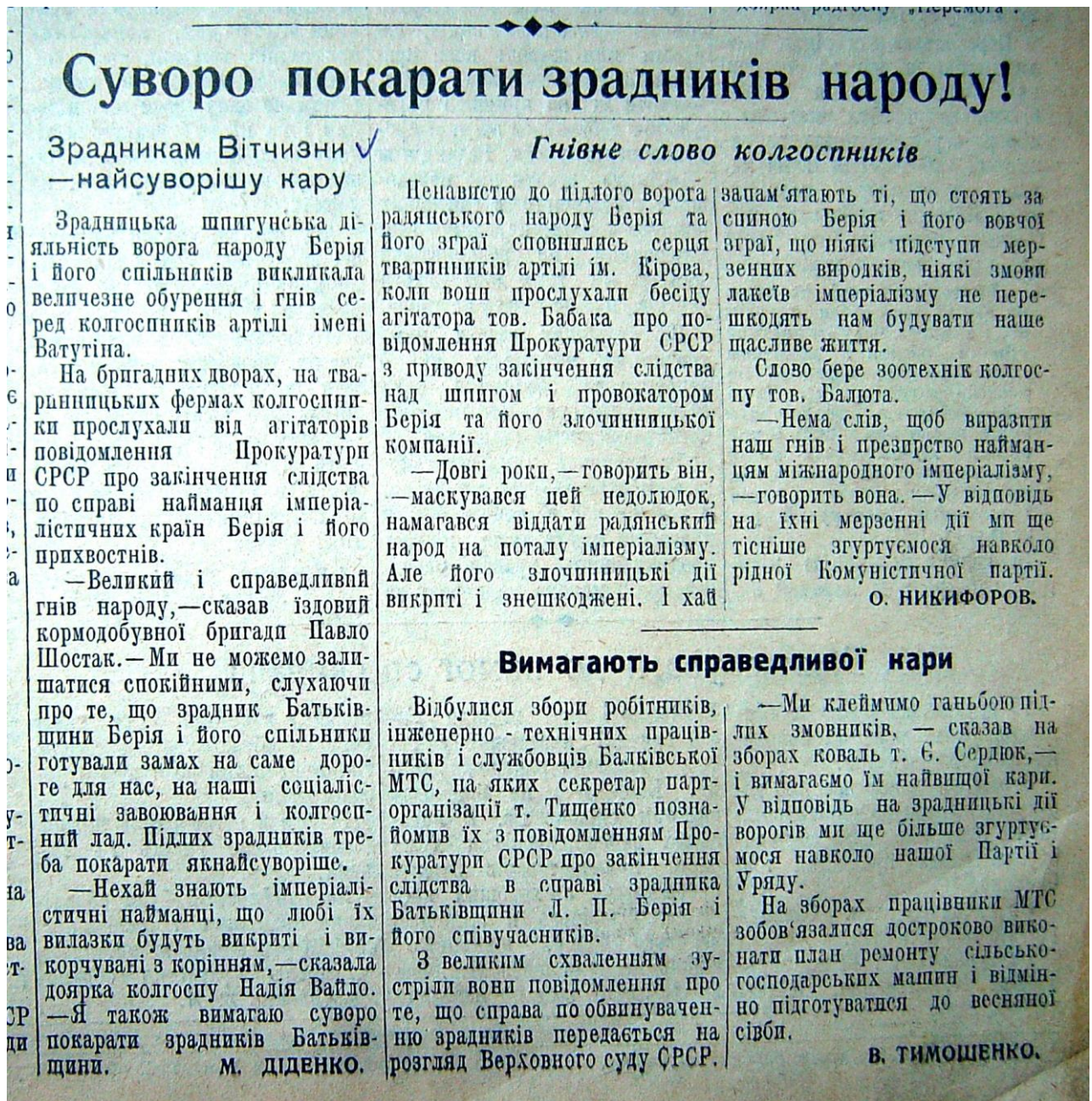

Фото 67.1.2. Сторінка нашої районної газети за 1953 рік: як того і вимагав коваль Є.Сердюк з Балківської МТС, затаврованого цапа-відбувайла Берію знищили 23 грудня 1953; воля робітничого народу для Комуністичної партії була законом (з архіву редакції газети «Нова Таврія»)

Поки василівці гнівно боролися з внутрішньою опозицією в Комуністичній партії (від 1952 р. ВКП(б) перейменували в КПРС) гулагівськими таборами прокотилася хвиля бунтів і повстань. Після смерті тирана Сталіна, в'язні сподівалися на пом'якшення нелюдських умов утримання, скорочення термінів, чи навіть амністією. І така амністія дійсно відбулася в травні 1953 р. (звільнили 1,2 млн., майже 50% таборян!), але політичні в'язні під неї не підпадали... Тоді наприкінці травня вибухнув Норильськ, за ним – Воркута, а через рік – казахстанський Кенгір, не рахуючи купи менших повстань. Попри те, що всі вони були придушені військами і втоплені в крові, система ГУЛАГу розхиталася і незабаром рухнула. В 1956 році на XX-му з'їзді КПРС М.Хрущов офіційно виступив із засудженням культу особи Сталіна і проголосив

курс на десталінізацію. Разом з кримінальними багато реабілітували і в'язнів, засуджених за політичними статтями (та тільки не борців за самостійну Україну! їх виправдали вже після 1991-го року в незалежній державі, за яку вони змагалися; до багатьох це визнання прийшло посмертно). Ці зрушення в політичному житті Союзу отримали назву «хрущовської відлиги».

В ті переломні роки ревізування сталінського спадку, виправлення помилок кривавого диктатора і чищення його "авгієвих конюшень" – відбулася ще одна важлива для василівців подія з далекосяжними наслідками: єдина в природно-географічному плані степова Таврія, її материкова й острівна частини (Приазов'я і Крим) об'єдналася в межах однієї республіки, як це зазвичай і було впродовж тисячоліть (див. розділ 22, фото 22.2). А сталося це так:

Кримська господарська криза вибухнула одразу ж після депортації з півострова майже всього місцевого населення в 1944 році: травень – кримські татари; червень – вірмени, греки, болгары, чехи... На спустошений півострів Сталін скерував мешканців Російської федерації, мріючи остаточно зробити Крим російським за складом населення і нарешті завершити справу, розпочату Катериною II ще наприкінці 18-го ст. [в цьому питанні Росія (царська, радянська, демократична, байдуже-яка) вкрай послідовна: сьогодні естафету зросійщення Криму підхопив Путін]. Але сталінські колонізатори, звиклі до іншого клімату й умов землеробства, провалили всі сподівання вождя і не стали успішними господарями. З кожним роком криза в Криму зростала, і все гучніше лунало скиглення серед москвинських невдах-колонізаторів: «Зачем нас сюда пригнали? Обманули нас!», – звісно ж, не такою літературною мовою, а "ядрєным" матом. Вже через десятиліття ситуація в Криму склалася просто катастрофічна! Треба було щось вирішувати і то негайно: повернути назад депортованих? – нізащо! Тоді що?

В січні 1954-го "сталінська гвардія" президії ЦК КПРС під головуванням Г.Маленкова (Хрущов стане одноосібним лідером СРСР ще тільки після 1957-58 років) затвердила проект указу "Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР", в якому цей крок обґрунтовувався буквально так: "Враховуючи територіальне тяжіння Кримської області до Української РСР, спільність економіки й тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю та Українською РСР". Ні про які хрущовські подарунки Криму до роковин "Возз'єднання України з Росією 1654 р." і близько не йшлося (цей міт придумали вже значно пізніше). Остаточно, територіальні зміни в конституціях РРФСР і УРСР закріпив закон Верховної Ради СРСР від 26 квітня 1954 року. Коли в 1978 р. затверджувалися нові конституції союзних республік (замість застарілих, ще довоєнних конституцій 1937 р.), то в російській не згадувалися вже ані Крим, ані Севастополь; з 1955 р. депутати республіканського рівня від Севастополя обиралися виключно до Верховної Ради УРСР (що також вказує на належність міста; а міт про якийсь особливий російський статус Севастополя – вигадують вже згодом).

Отже, проблему Криму вирішили розв'язати ресурсами України. І з цим завданням наша республіка успішно впоралася: за декілька років безгосподарська руїна Криму перетворилася на «всесоюзну здравницю». В 1958 році українці розпочали будівництво гірської тролейбусної траси Сімферополь – Алушта – Ялта, яка з'єднала аеропорт і залізничний дверець з курортною зоною; а по її закінченні в 1961 р. взялися за спорудження Північно-Кримського каналу, напоївши водами Каховського водосховища спраглий півострів: сади з'явилися навіть там, де їх зроду не було; а в напівпустельному регіоні виникла екзотична галузь – промислове ставкове рибництво. Коштом України в апокаліптичному після війни і депортацій Криму були збудовані житло, навчальні заклади, водосховища, порти, дитячі та спортивні табори, готелі, театри, автовокзали, пансіонати та лікувальні заклади... Тепер усе це поцупила Росія і нахабно проводить нову "гібридну" депортацію татарського й українського населення. Проте Крим – це невід'ємна частина цілої Таврії, він історично неможливий без материкового Приазов'я – так було завжди. Питання лише в тому, чи Крим долучиться до Приазов'я, чи Приазов'я приєднається до Криму? Так чи інакше, але долі василівців і Криму незабаром знову переплетуться (див. фото 67.2).

Фото 67.2. Василівський авіаклуб на польотах в Коктебелі, 2003

68. Рукотворний Каховський океан

В середині 1950-их років у Василівському районі сталася настільки апокаліптична подія, що дотепер важко досягнути весь масштаб завданого нашому краю лиха: психологічного, історичного, екологічного, економічного... та інших "50 відтінків" цієї біди. Всі попередні війни, кліматичні гойдалки і моровиці видаються тимчасовими негараздами поруч з цією невинною катастрофою: Кремлівські "мудрагелі" знищили Великі Луки від Запоріжжя – до Каховки... Ті самі Луки, ту багатющу ресурсну оазу посеред посушливих південних степів, яка рятувала нас, її споконвічних мешканців, від численних господарських криз Палеолітичної та Мідно-Бронзової доби (див. розділ 9, 10, 13); одним владним жестом з Москви геть стерли з поверхні планети і легендарну Гілею скитів, оспівану ще Геродотом (див. розділ 21), і золотоординську столицю Мамаю (див. розділ 34) і майже всі столиці (Січі) Козацьких вольностей (див. розділ 38); зруйнували нашу непохитну опору, давній природний сховок від усіляких ворожих набігів і голодоморів останніх століть.

Великолужжя було дивом природи, «щось на зразок земного раю», - як із захопленням називав його краєзнавець Адріан Кащенко: «осокори, дуби товсті та гільчасті, верби і лози, шелюги непролазні, терники і груші, а поміж ними - річки і річечки, озера, очерет, куга і осока, острови духмяного різнотрав'я; всі ті річки, озера та острови носили неповторно гарні, чудесні й загадково-хімерні імена...» (див. фото 68.1).

Фото 68.1. Залишки Великолузьких проток і непролазні хащі неподалік Василівки

В оповіданні "Великий Луг" той же Адріан Кащенко писав: "Водилися у водах Великого Лугу велетенські білуги, ліктів по 18 – три сажні – завдовжки, що ледве шестеро козаків здужували підняти одну на плечі; попід кручами, в чорторях ховалися гладкі, товстолобі соми, цілими табунами плавали осетри, севрюги та стерляді; величезні, ситі коропи та довгі і зубасті щуки виблискували проти сонця золотою та срібною лускою; косяками грали у воді: судаки, ляці, карасі, окуні, лини, вугри, тарань, вирезуб, камбала, язь і марена, а від дрібнішої риби ніколи не була спокійна пелена річки - так часто вона підкидалася з води на повітря. Неважко було досхочу ловити рибу не тільки сіткою та іншим причандаллям, а навіть захожій людині голими руками. Раків же малі й дорослі драли мішками" (див. фото 68.2).

Фото 68.2. Блукаючи узбережжям Лисої Гори, іноді можна натрапити на велетенські ковани рибальські гачки (вушко робилося без отвору, волосінь до нього примотувалася); не знаю напевне, яка риба клювала на ці гачки, але без трусів у воду я б тоді не поліз 😊

Рішення про спорудження Каховської ГЕС і найбільшого на той час водосховища в світі (показна гігантоманія!) Рада Міністрів СРСР ухвалила у вересні 1950-го року, одразу ж по завершенні відновлювальних робіт на Дніпрогесі ім. Леніна в Запоріжжі (тривали з 1944 – по 1950 роки). Будувати нову греблю взявся той же інженерний колектив, який у 1927-1932 роках зводив і Дніпрельстан.

Для обслуги нової ГЕС поруч із майбутньою греблею збудували ціле містечко – Нову Каховку (як пізніше закладуть місто Енергодар – супутник Запорізької АЕС), де жили тисячі будівельників Каховського гідровузла. Проте роботи вистачало й поза межами будмістечка, бо ж затоплювати збиралися величезні площі! Берегами Конки і Дніпра посунули землеміри, вбиваючи кілочки по межі запланованого розливу великої води; виконробам було байдуже, що схили склалися не з граніту, а з лесу (пиляки, надуті вітром впродовж Льодовикової доби) і вода аж ніяк не зупиниться на цих кілочках. Все, що потрапляло в одмічену резервацію, прирікалося на цілковите знищення шляхом затоплення: десятки, як не сотні, сіл разом з церквами і старезними цвинтарями; могутній праліс, з якого виготовляли і січові укріплення і суцільні човни-довбанки; всі пасіки, садки, скотарські та рибальські угіддя; все, чим дихала душа споконвічних василівців. Селян переселяли на горби в степ; ліси вирубували на дрова (своїх лісорубів не вистачало, тож масово залучали звичних до цієї справи карпатських робітників); поспіхом, в авральному темпі, розкопували численні археологічні пам'ятки ще Великого Лугу (див. фото 68.3).

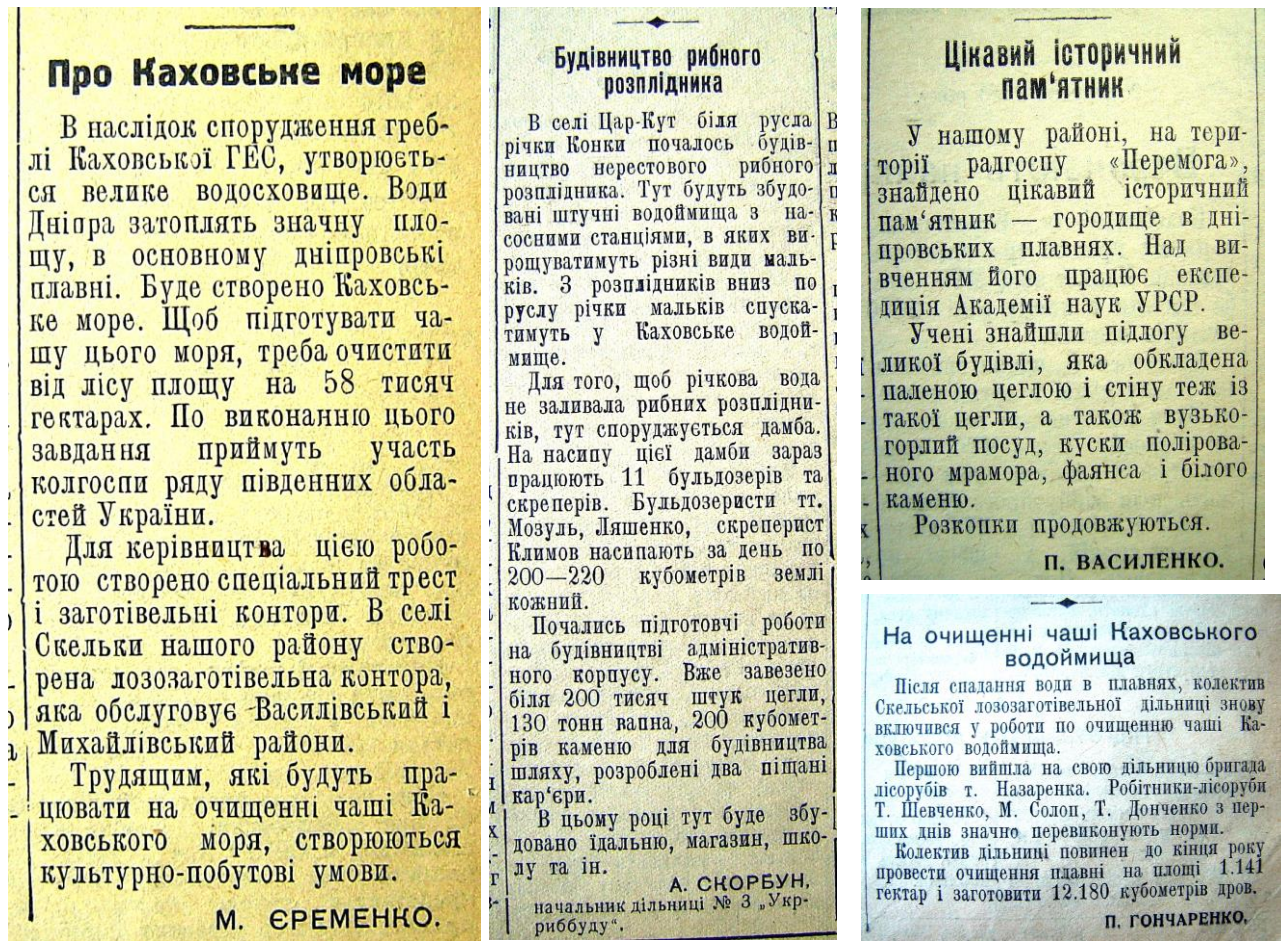

Фото 68.3. Вирізки з Василівської районної газети «Ленінець» за 1953 р. про «очищення чаші Каховського моря» від лісу, про перетворення його в «кубометри дров» і про розкопки плавневого (Кучугурського) городища «у нашому районі, на території радгоспу "Перемога"»

Весь не вилитий назовні біль і розпач (їх не можна було показувати при радянському режимові) місцевих мешканців бачив (і теж мовчав) Олександр Довженко, коли восени 1954 року приїздив до них писати черговий епос на замовлення комуністичної влади «Поему про море». То була остання осінь Великого Лугу; 18 серпня 1954 р. в Новій Каховці розпочався монтаж першої турбіни, і невдовзі плавні почали захлинатися. Агонія тривала повільно, по-

над три роки (1955 – 1958) – стільки часу знадобилося могутньому Дніпру, щоби по вінця заповнити "чашу Каховського водосховища" (сьогодні його об'єм складає 18,2 км³, довжина берегової лінії 896 км). Василівці згадують, як декілька років поспіль з настанням весни над затопленими родовими гніздівцями кружляли і кричали перелітні птахи, та не знайшовши їх, часто просто гинули; як тікала від небувалої повені численна плавнева звірина; як гаддя з плавень клубками звисало з прибережних дерев і кишіло під ногами. До 1958 р. дніпровські плавні вище греблі Каховської ГЕС померли, разом з недорубаним лісом і застряглими на островах тваринами. *"Цей сон переходив у дійсність майже непомітно, – читаємо в політкоректній кіноповісті О. Довженка "Поема про море": Весь Дніпровський Низ від Запоріжжя до Каховки зразу став невпізнаним. Пішов під воду Великий Запорожський Луг, потонули навіки старі хрести на дідівських кладовищах. Все, що батькам і дідам здавалося красивим від перших дитячих років, – все щезло"*.

Але справжні емоції митця зберігає його потаємний і нецензурований щоденник за ті роки: *"Нове наше море – нове наше горе". Так народ говорить про море*", – записав Довженко в своєму Щоденнику під час перебування в нових, перенесених з дна Каховського водоймища на пагорби селах: *"Як же колгоспники поставилися до ідеї моря і переселення?"* – запитував письменник у місцевих: *"Проклинали усі, кого переселили, і всі, хто цей захід здійснював! – не витримав голова сільради і бабахнув правду. – Усі проклинали!"*

"Бабахнув правду" на сторінках потаємного зошита і сам О. Довженко *"Багаті були плавні, поетичні і нескановано прекрасні. І от вони щезли. І жодна художня наволока не змалювала їх на пам'ять нащадкам, боючись, мабуть, звинувачень у націоналізмі. Каховське море нічого уже не скаже нашим нащадкам про свою передісторію, ніби й зовсім її не було, ніби народилось-виникло воно в бозна-яку еру... Увесь знаменитий Запорожський Луг, чаруючі історичні запорозькі ріки, заводи й села, де люди народжувались, кохали і вмирили, – нічого не залишилося в пам'яті. Комусь так треба"*.

І вже зовсім зірвало гальма в Олександра Петровича, коли перед затопленням у селі Покровському висадили в повітря кам'яну запорозьку церкву. Церква була поставлена на ознаменування Пресвятої Богородиці Покрови – звідси й назва села. *"У Покровському я пошкодував, – записав у своєму Щоденнику Олександр Довженко, – що бога немає. Мені страшенно захотілося, щоб він з'явився хоча б на п'ять хвилин. І, побачивши зруйнований негідниками пам'ятник давньої архітектури, споруджений на честь його божої матері, покарав лютою смертю темних і підлих іуд, що скоїли цю мерзенну справу. Прощай, Покровське. Віри в неіснуючого бога в тебе не зменшилося. Зменшилося краси"*.

В ті ж таки роки знищили й наш столітній Свято-Петропавлівський храм у Василівці (див. фото 44.4 і мал. 68.4) у відповідності до постанови ЦК КПРС від 7 липня 1954 р. «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді та заходи щодо її поліпшення». Добротні стіни храму, який пережив революцію, численні війни й бомбардування (василівці ховалися в церковні підвали, як у бомбосховище) наші ж безбожні землячки-активісти (їхні прізвища відомі, але не гідні зберігатися в історії, як увічнілося ім'я мешканця Ефесу, який у 4-му ст. до н.е. заради дурної слави спалив храм Артеміди в своєму рідному місті) – так от, ці завзяті комуно-ленінці пробивали цегельну кладку ломами, заводили в отвори троси і тоді тягачами рвали церковні стіни на шмаття, допоки храм не завалився під їхній збуджений вереск і гвалт [варто зауважити, що Бог не з'явився і не покарав тих негідників, як бажав Довженко, ні тоді, ні впродовж довгих років, які з пільгами і в пошані прожили виконавці *«мерзенної справи»*].

Тож, у 1956 році від розкішного Василівського храму (див. мал. 68.4) лишився тільки останець стіни над входом до склепів Попових (цегельна кладка була такою міцною, що на ній зламали зуби й наші ленінці; згодом на цьому кам'яному останці збудували сцену літньої танцювальної естради; а коли в 2005-му році, при Ющенку, цю естраду знесли – цегельний останець знову не змогли зруйнувати; так і стирчить він у міському парку аж до цього дня).

Церковний цвинтар поблизу Свято-Петропавлівського храму, де ховали священників і міську знать (місце розташування дивитися на план-схемі В.В. Мешкова, мал. 45.4) зрівняли з поверхнею землі, надмогильні плити з чотирьох десятків могил розтягли на будівництво, а поверх поховань проклали паркові алейки (та, що йде від сучасного універмагу до лікарні) і втулили півничку *«Голубой Дунай»* (навпроти колишньої *«Кулінарії»*) по вулиці Лікарняній).

Фото 68.4. Петропавлівський храм у Василівці (1920-ті); в роки сталінської «безбожної п`ятирічки» (1932 – 1937 рр.) зруйнували триповерхову дзвіницю і купол храму, а в 1956 році, в часи хрущовського «войовничого безбожництва» знищили й головну будівлю. Все, що від нього до нині лишилося – це міцні склепінчасті підвали (над якими насипано пам'ятний земляний курган у міському парку), та ще огорожа поруч з хірургічним відділенням ЦРЛ (див. фото 60.3). Чотири родинних саркофаги Попових у засипаних церковних підвалах і сорок безіменних елітних могил поруч...

В 1958 році Великі Луки остаточно і цілковито пішли під воду; долинами прилеглих річок (Карачекрак, Янчекрак, Конка) море глибоко врзалось в суходіл, утворивши широкі затоки (див. мал. 68.5), розлившись до самісіньких людських горбів і хат. І одразу ж прибережні жителі зіштовхнулися з новим, до тоді не відомим клопотом: застоюна і прогріта на мілководдях вода позеленіла і сповнила повітря настільки нестерпним смородом, що від нього нікуди було заховатися. То в забрудненому добривами, миючими засобами та органікою верхньому шарі води буйно розрослися ціанобактерії, з середнім розміром клітин 2 мкм (див. фото 68.5). Насправді, ціанобактерії дуже корисні в глобальній природі: вони виробляють більшу частину кисню планети і стоять на початку більшості харчових ланцюгів (у Китаї та Південній Америці, за нестачі інших видів продовольства, деякі роди ціанобактерій навіть використовують в їжу, висушуючи і готуючи з них борошно! Активно розглядається також можливе застосування ціанобактерій в створенні замкнутих циклів життєзабезпечення або як масової кормової / харчової добавки). Але хай би вони, такі хороші, квітнули деінде, а не в нас під носом. Бо ж милуватися ними щороку – нестерпне задоволення (див. фото 68.5).

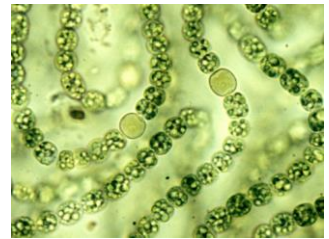

Фото 68.5. Василівська затока в пору бурхливого розмноження ціанобактерій (фото під мікроскопом – угорі); десь плещеться Біле, Чорне, Жовте море, а у Василівці – Зелене! ☺

Сліди давньої трагедії "всесвітнього потопу" кінця 1950-их років і досі часто-густо зустрічаються на узбережжі Каховського водосховища: поспіхом покинуті речі, фундаменти хат і господарських споруд в урвищі, кістяки забутих і розмитих цвинтарів, залишки садів і дворищ у самих неочікуваних місцях дикої Лисої Гори – все промовляє про колишнє життя, яке тут виривало в допотопні часи, а потім звідси пішло (див. фото 68.6).

Фото 68.6.1. Спрацьований клин-колун і кований молот лежали у воді мису Білого, в метрі один від одного поруч з потужними виходами вапняку, для видобутку якого мабуть і використовувалися. «Золотий ланцюг» у воді – майже за Олександром Гріним. Дві половинки вапнякового корита з нижньої Скельки. Речі ще довго пам'ятають своїх зниклих власників

Фото 68.6.2. Розмиті штормами цвинтарі Лисої Гори і всіяні людськими кістками береги

Неспокійні хвилі Каховського моря щодня вимивають із беззахисних урвищ все нові та нові тасмниці, граються поцупленими у суходолу речами в прибіжній смузі та затягують знайдені скарби в мулистий морок своїх глибин. Підстерегти їх у мить розніженого спокою, коли хвилі сонно відпочивають і втративши пильність забувають свої граїки на узбережжі – завдання мандрівника. Проте найкращою знахідкою, яка тільки може трапитися на стежках Каховських берегів – є зустріч з прецікавими людьми, які так само перетворили частину свого життя на вигадливі та пригодницькі мандри (див. фото 68.7).

Фото 68.7. Незабутня зустріч з Юрієм Віліновим і Сергієм Шишковым на березі Каховки

69. Відлига після десятиліть терору

Біохімія щастя влаштована так, що людина відчуває задоволення не від абсолютної кількості радості, а від стрімкості зміни цієї кількості – ми реагуємо не так на модуль, як на градієнт події. Тому, перебуваючи на сьомому небі достатку та насолоди (що далі нікуди!) – «багатії теж плачуть», а голодного бідака з нетрів може несказанно потішити дешева дрібничка. Бути на вершині щастя замало, до неї треба здійматися, щоби почуватися щасливим.

Подібне відчуття щастя накопило на василівців після падіння сталінської деспотії. Ми раділи будь-якому, кожному пом'якшенню державного тиску і від цих поступок «літали на крилах» радості та сповнювалися надіями на світле майбутнє! «Відбери у людини все, а потім поверни їй половину – і вона буде щасливою», – каже приказка, і то правда:

- з виправних трудових таборів ГУЛАГу почали випускати рабів – Ура! Слава партії та комуністичному керівництву! [на початок 1956 р., вперше за 20 років, загальна кількість ув'язнених у системі ГУЛАГу стала меншою за мільйон осіб];

- з 1956-го року дозволили видавати паспорти сільським жителям (до цього вони були від народження до смерті прикріплені до певного колгоспу і не мали права самочинно його покинути), почали призначати колгоспникам пенсії (доти ніхто й не думав їх нараховувати) і скасували купу драконівських податків на особисте господарство (в т.ч. й на плодіві дерева та кущі) – Ура! Слава Радянському уряду і КПРС!

- пустили частину централізовано видертих у "безоплатних" селян коштів на розвиток інфраструктури села (будівництво громадських і житлових приміщень: шкіл, лікарень тощо, доріг, зрошувальних систем) – Ура! Слава вождям світового пролетаріату! і т.д.

І хоча загальний рівень життя василівців все ще лишався злиденним у порівнянні з «гнилим капіталізмом Заходу» – ми реагували радісним піднесенням на всі ті зміни і вірили в кращу долю.

Добу М. Хрущова (1953 - 1964) називають «відлигою»; він рішуче громив сталінізм з його культом одноосібного правління... допоки, вбивши старого дракона, сам не став новим драконом (див фото 69.1). Та попри наше ставлення до нього, за часи "відлиги" Василівський район змінився до невпізнання: як на зло, так і на добре. Вибирати з цієї строкатої спадщини упереджені факти було би неправильно: про нищення Великих Луків і храмів уже йшлося; тепер поглянемо на решту подій за його правління – за деякі з них не дивно було би й полюбити Радянський Союз, принаймні можна зрозуміти ностальгію «народжених в СРСР».

Фото 69.1. За іронією долі, надгробок на могилі Микити Хрущова (1894 - 1971) створив видатний скульптор Ернст Неізвестний, творчість якого Хрущов нещадно громив за «авангардизм», персонально називаючи «дегенеративним мистецтвом» (діставалося й представникам інших професій, чий твори виходили за вузькі рамки загальнообов'язкового «соціалістичного реалізму»). Але по смерті колишнього Першого секретаря ЦК КПРС, родичі звернулися саме до Ернста, і той без образ і геніально, досить влучно відобразив суть правління покійного, склавши навколо усміхненої голови комуністичного лідера рівновеликі брили білого та чорного мармуру, контрастність яких символізує суперечливість особи Микити Сергійовича та його правління – боротьба зі сталінізмом і ствердження власного авторитаризму, непослідовність у спробах лібералізації радянського режиму.

В часи хрущовської відлиги в нашому краї відбулися ще й такі цікаві події:

- В 1955 р. у Василівці з'явилася залізнична станція "Таврійськ" – до тих пір офіційної зупинки в нашому селищі не було, її функцію брала на себе ст. "Попово" у с. В. Криниця (на ранніх мапах позначена, як ст. "Васильєво"). Але в 1954 р., готуючись до наступу Каховського моря, почали переносити прилеглу до нього Придніпровську залізницю подалі від води. Роз-

ташованій на березі ст. "Попово" загрожувало підтоплення, і тому вирішили створити головний залізничний вузол у райцентрі, на перехресті залізниці з автодорогою Запоріжжя – Михайлівка (Кам'янка). Так 1955-ий рік став роком народження нашої станції "Таврійськ" (назва нав'язана щойно здійсненим злиттям Приазов'я та Криму в єдину і неподільну Таврію). Проте під затоплення потрапляв і шматочок панської колії в самому м. Василівка (нинішня дамба "заплеткі", що переходить у вул. Залізничну; див. фото 47.8), тож її також перенесли подальше й вище від берега, при цьому зрізавши пагорб, на якому височіє замок Попова (див. фото 69.2). Це сусідство, а також збільшення тоннажу і швидкості потягів руйнують замок вібрацією прямо у нас на очах.

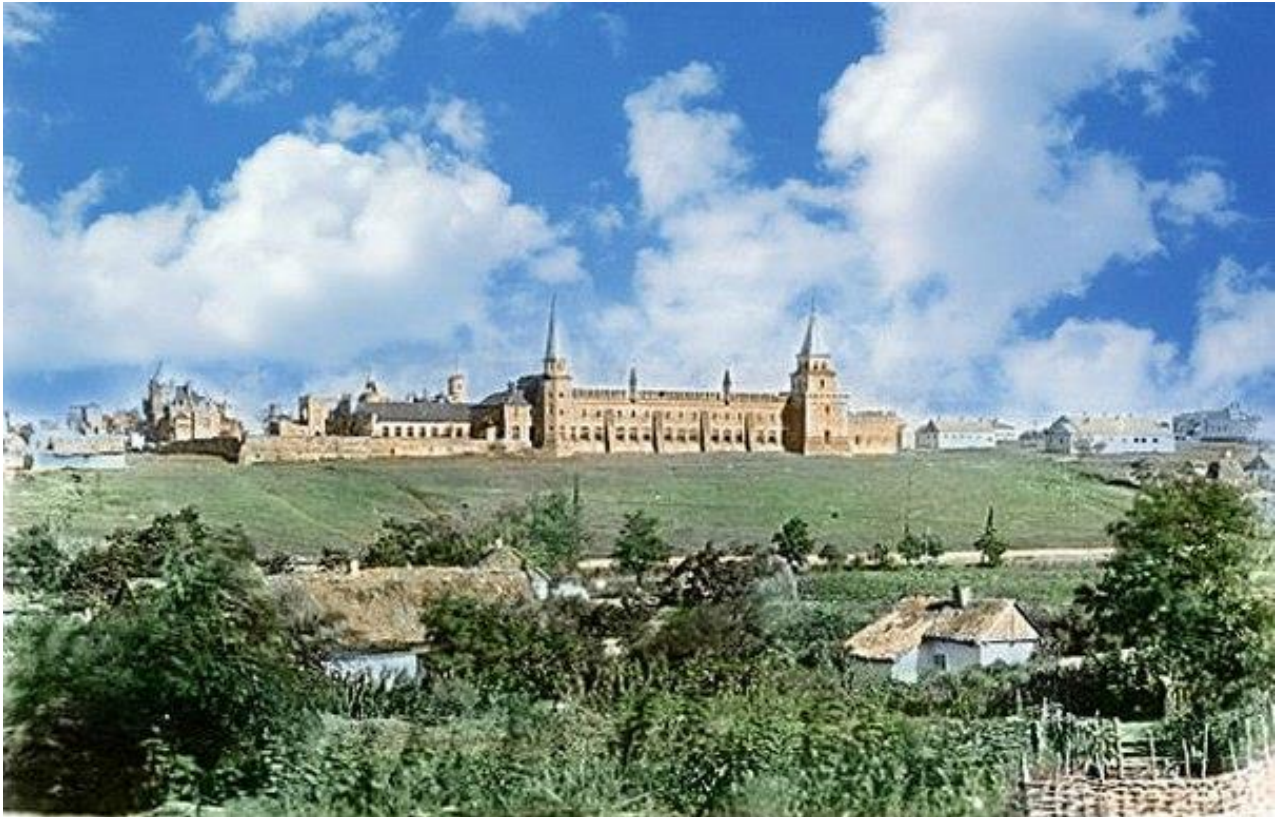

Фото 69.2. Таким пологим і широким був схил замкової гори, доки в 1954-му році по ньому не пустили нову залізницю (стара колія стала просто вулицею Залізничною) мал. з Мережі

- З появою велетенського Каховського водосховища пов'язували й не менш величні плани зрошення Південноукраїнського і Північнокримського степів, що мусило перетворити їх у новітню "житницю Європи" та раз і назавжди вирішити всі продовольчі проблеми СРСР. Готуючись до майбутнього аграрного буму, нашу Василівську МТС в 1958 р. розширили до відомого на весь Союз ремонтного підприємства – "Райсільгосптехніка", а декілька місцевих колгоспів злили в потужну багатогалузеву артіль ім. Ватутіна. Женучись за кількістю орної землі, в найближчі роки пустили під плуг всю цілину, до якої змогли дістатися трактором: і схили балок і верхівки кримських сопок (в т.ч. й плато гори Узун-Сирт – серця планеризму під Коктебелем; див. фото 2.4). "Королевою полів", за наказом "головного агронома СРСР" – Микити Хрущова, було обрано кукурудзу; незабаром вона стала другим хлібом у Василівці (а в окремі роки – першим і єдиним), витіснивши решту культур (див. фото 69.3). Не садити кукурудзу в неймовірних кількостях було не можна; якщо якийсь голова колгоспу вважав себе розумнішим у сільськогосподарських справах за вище партійне керівництво, то швидко втрачав посаду (і не тільки). Але природу не обдуриш і не змусиш виконувати безглузді накази, хай навіть із самого ЦК КПРС! – за декілька років такого виснажливого землеробства ерозія ґрунтів, пилові бурі та посухи поставили СРСР на межу голоду: спочатку в білий хліб почали підмішувати горох, кукурудзу, висівки й інш.; потім (вперше з 1947 р.) у південних районах ввели картки на хліб, а з 1963 року – до самого розвалу Радянський Союз змушений був імпортувати зерно зі США. Кукурудзяний і цілинний експерименти Партії провалилися.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся! Рік видання XXIX-й

ЛЕНІНЕЦЬ

Орган Васильвського РК КП України та районної Ради депутатів трудящих Запорзької області

№ 49 (1409)
Субота
23
КВІТНЯ
1960 року
Шпа 15 коп.

КОЛГОСПНИКИ І КОЛГОСПНИЦІ, СІЛЬСЬКІ МЕХАНІЗАТОРИ! ШИРШЕ ВПРОВАДЖУЙТЕ КОМПЛЕКСНУ МЕХАНІЗАЦІЮ В ЗЕМЛЕРОВСТВІ І ТВАРИНИЦТВІ, ОВОЛОДІВАЙТЕ ТЕХНІКОЮ І КРАЩЕ ВИКОРИСТОВУЙТЕ ЇЇ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ТА ПОЛЕРШЕННЯ СВОЄЇ ПРАЦІ!
(Із Заклику ЦК КПРС до 1 Травня 1960 року).

У похід за високий врожай кукурудзи!

Всі сили—на успішне і якісне проведення сівби кукурудзи

Гарячі, сповнені високого трудового напруження дні переживають хлібороби району. На полях колгоспів і радгоспу широким фронтом розгорнулася робота, яка вирішувє допо дьогорічного врожаю, створення надійної кормової бази для тваринництва і, отже, виконання соціалістичних зобов'язань по виробництву м'яса, молока та інших тваринницьких продуктів.

Почалася одна з найбільших і найвідповідальніших весільних польових робіт — сівба кукурудзи. В цьому році площа її становитиме понад 40 тисяч гектарів. Це майже в два рази більше, ніж було посіяно в минулому році.

Завдання полягає в тому, щоб провести цю роботу в ущільнені строки і на високому агротехнічному рівні, всюди застосовуючи прогресивні методи вирощування «королеви полів».

Організовано почали сівбу кукурудзи хлібороби артілі

Посіємо в 1960 році мільйон гектарів кукурудзи, забезпечимо високий урожай її на всій площі!

З В Е Р Н Е Н Н Я

УЧАСНИКІВ ОБЛАСНОЇ НАРАДИ КУКУРУДЗОВОДІВ ДО ВСІХ ПРАЦІВНИКІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Дорогі товариші!
По всій країні широко розгортається всенародне соціалістичне змагання за швидке перетворення в життя рішень XXI з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.

ної кількості насіння в кожне гніздо з таким розрахунком, щоб при вирощуванні кукурудзи на зерно в повній та молочно-восковій стиглості мати в північних та центральних районах області не менш як 30 тисяч рослин, а в південних 20-25 тисяч рослин.

Пролетарі всіх стран, єднуйтеся! Год издания 1-й

НОВАЯ ТАВРИЯ

Газета Запорожского обкома КП Украины и областного Совета депутатов трудящихся по Васильвскому территориальному производственному колхозно-совхозному управлению

№ 4 Среда, 16 мая 1962-года Цена 2 коп.

КУКУРУЗУ—ПОД ПРОЖЕКТОР КОМУНИСТИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ

Проведем республиканский рейд, проверим, как обрабатывают посевы кукурузы, как готовятся к уборке «королевы полей»

ДЛЯ ЛЮБОЗНАТЕЛЬНЫХ

ЛЕЧЕБНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КУКУРУЗЫ

Всем известна громадная ценность кукурузы как сельскохозяйственной культуры, но она имеет и чудесные лечебные особенности.

ви кроликов, которым давали кукурузное масло, количество холестерина уменьшилось в четыре раза. Исследовали также артерии и венозные сосуды, пи-

Фото 69.3. Вирізки з Василівської районної газети хрущовського періоду — все буде кукурудза ☺. Зверніть увагу, що від 1962 р. місцева газета вже зветься «Новая Таврия» і виходить російською мовою — це один експеримент Кремля (з архіву редакції газети «Нова Таврія»)

- В другій половині 50-их років на території Василівського району проводилися масштабні геологорозвідувальні роботи, до яких широко залучали й місцевих жителів, як різноробів. Про ту "золоту лихоманку" на Лисій Горі нагадують гранітні циліндри, отримані вгаслідок буріння породи, які по цей день можна побачити під ногами на березі Каховського моря (див. фото 1.2). Проведена геологічна розвідка виявила «невичерпні підземні запаси» залізної руди поблизу села Мала Білозерка, гідні для «створення сировинної бази для металургії Запоріжжя» [в нашій районній газеті саме так і сказано: «невичерпні підземні запаси» — це типова риса неощадного радянського світогляду:

«Широка страна моя родная, много в ней...», — з яким і досі не може впоратися жодне екологічне виховання і переконати пострадянських людей, що ресурси Землі таки «вичерпні» та мають властивість раптово закінчуватися]. На шляху від Запоріжжя до Білозерки лежав райцентр Василівка, якому й судилося стати проміжною базою для освоєння виявлених багатств: навіть у створеного в межах нашого міста асфальтового заводу лежала цілком певна мета — прокласти надійну дорогу від Василівки до шахт М. Білозерки і до заснованого в 1961 році поруч із ними нового шахтарського міста — Дніпрорудного (див. фото 69.4).

Фото 69.4. Малобілозерська магнітна аномалія суттєво вплинула на економічний розвиток Василівки і всього району (газета «Новая Таврия» за 1962 р. з архіву редакції)

Есть асфальтобетон

Из месяца в месяц растут новостройки Таврическа. Тянутся к небу многоэтажные красавцы-дома, начинают функционировать первые промышленные предприятия.

Недавно пущена в ход установка асфальтобетонного завода. За смену получено 70 тонн асфальтобетона. Этот строительный материал пойдет на сооружение дороги Таврическа—Малая Белозерка, которая соединит степную новостройку с малобелозерским железорудным комбинатом.

Р. АВЕРБУХ.

- 1950-ті роки стали початком бурхливого будівництва 2-3-поверхівок у Василівці. Перші з них були типовими "сталінками" вигадливої архітектури, з житловими мансардами під гостроверхими дашками, з чудернацькими виступами, балкончиками і лоджіями – немов казкові хатки хоббітів ☺ (будиночки по вул. Соборній над автовокзалом, по вул. Шевченка, провулку Дружби, вул. Театральна-9; див. фото 42.6). З початку 1960-их їм на зміну прийшли прагматичні хрущовські "коробочки", позбавлені смаку й декору (порівняйте стиль 1950-их і 1960-их років на прикладі двох сусідніх будинків: Театральна-9 і Театральна-11 – це небо і земля!). Центр Василівки на очах перетворювався зі звичного села на красиве і перспективне місто. З'являлися нові, обсажені багатоповерхівками вулиці (вул. Шевченка, Дніпровська), а старі вулиці було просто не впізнати (див. фото 69.5).

Фото 69.5. Кінотеатр «Родина», збудований у 1957 р. по вулиці Сталіна (нині це вул. Театральна) поруч із Будинком Культури (видніється за ним). Через три десятиліття цей театр піде тріщинами, стане аварійним, і його знесуть (можливо тому, що збудований на цвинтарі, де повно підземних пустот; останнє поховання тут здійснювалося в 1942 р., за 15 років до початку будівництва); все, що лишилось від кінотеатру – це декілька пожовклих фото, назва вулиці, зникаючі спогади і каштани ☺ (світлина з родинного архіву Романа Анатолійовича)

Але до справжніх "хрущовок" (5-поверхівки з тісним плануванням квартир, спільним санвузлом, без технічного поверху і зайвого декору) у Василівці майже не дійшло; найбільше під це означення підходить мікрорайон по вул. Дніпровській, збудований в середині 1960-их років (див. фото 69.6) – та будь-що, а власна "хрущовочка" краще, ніж кімнатка в комуналці.

Фото 69.6. Перехрестя траси Москва – Сімферополь з вул. Б.Хмельницького (нині це "П'ятачок") на світлині 1966 р. – перші у Василівці 5-поверхівки! (з архіву редакції газети «Нова Таврія»)

Нова автомагістраль Москва - Сімферополь (1950), нова залізнична станція (1955), нове Каховське море (1955-1958) і подальші перспективи зрошувального землеробства, нові "невичерпні" поклади металургійної сировини – все це разом суттєво підвищило регіональний статус Василівки, і 20 вересня 1957-го року вона стала містом районного значення (до цієї категорії відносять поселення з кількістю жителів до 50 тисяч осіб і які не мають статусу обласного підпорядкування).

Тож, 20 вересня 1957 року Василівка отримала статус міста! На честь цієї видатної події, 4 жовтня 1957 р. земляни запустили перший штучний супутник навколо своєї планети. Звісно ж, це жарт ☺. Але він виразно передає взаємопов'язаність наших регіональних подій із загальносоюзними: поступ Василівки лише віддзеркалював стан імперії, яка на той час уже вийшла в космос! У цій справі СРСР був першим із перших і, попри всі ризики і приховані трагічні невдачі, кидав здивованому світові все нові та нові рекорди:

1957 р. – в космос запустили перший штучний супутник Землі півметрового діаметру і вагою близько 80 кг, який два тижні передавав радіосигнали і три місяці кружляв орбітою!

1957 р. – через місяць, на навколосемну орбіту вивели першу тварину – собаку Лайку! Повернення Лайки на Землю не планувалося. Двохрічна дівчинка Лайка вагою 6 кг встигла зробити 4 оберти навколо нашої планети і через 5-7 годин заживо зварилася в перегрітому до 40 °С супутнику. Після цього, ще майже півроку штучний апарат кружляв навколо Планети Людей з мертвим собакою на борту, зробивши 2570 обертів.

1960 р. – з орбітального польоту в космос вперше повернулися живими на Землю дві собачки: Білка та Стрілка! Ці песики були дублерами собак Чайки і Лисички, які за три тижні до того загинули в катастрофі такого ж корабля при невдалому старті.

1961 р. – через півроку, в космос успішно відправили першу людину – Юрія Гагаріна!

1962 р. – в космос успішно відправили одразу дві людини на двох різних кораблях!

1963 р. – в космос успішно відправили жінку!

1964 р. – в космос успішно відправили перший у світі багатомісний корабель!

1965 р. – здійснено перший в історії вихід людини у відкритий космос!..

Подібні космічні рекорди Радянського Союзу стрясає весь світ і були найдієвішою пропагандою комуністичного способу життя як за кордоном, так і всередині держави. На цей тріумф із замилюванням дивилися і василівці, пишаючись своєю причетністю до «героїчного радянського народу», а вся малеча мріяла стати космонавтами (див. фото 69.7).

Фото 69.7. Ювілейна монетка до 10-ої річниці запуску Радянським Союзом першого в історії людства штучного супутника Землі, знайдена на березі Лисої Гори: вся земна куля – це осяйний герб СРСР, навколо якого й шугають орбітою космічні тіла – все буде комунізм!

Зворотню стороною цього тріумфального освоєння космосу радянськими людьми було те, що побутовий рівень їхнього життя лишався вкрай низьким, попри науково-технічні досягнення держави. Вся потуга і резерви СРСР працювали на військово-промисловий комплекс і пов'язані з ним сфери господарства; а люди...

З кожним роком багатіють колгоспи, зростає добробут колгоспників. На знімку механізатор колгоспу «Заповіт Леніна» О. А. Гордієнко з своїм сином біля телевізора. В минулому році сім'я Гордієнко переселилася в новий добротний будинок.

так то ж просто обслуга цього комплексу і засіб для здійснення Комуністичних ідеалів Партії – світового панування Кремлівських вождів.

У 1962 р. 90% американських домогосподарств придбали чорно-білі телевізори; в цей час 90% радянських людей їли сірий хліб з усілякими домішками і раділи лампочці Ілліча (в село моєї бабусі в сусідньому районі електрику провели в 1959 р). Зате ми здійнялися в космос!

Фото 69.8. Світлина з нашої районної газети за 1974 р; телевізор – то вершина мрій!

- В родинних шухлядах більшості василівців і досі перекидаються радянські монети, карбовані до і після реформи 1961-го року (див. фото 69.9). Це була ще одна визначна подія хрущовської доби – не така однозначна, як здається на перший погляд. 1 січня 1961 р. старі сталінські «онучі» замінили на нові хрущовські «фантики», менші за розмірами, але більш дорогі за номіналом (офіційний курс обміну становив 10:1). Начебто все просто і прозоро, якщо не знати про те, що до цієї реформи долар коштував 4 рубля, а після неї – не 40 коп., як то мало би бути за курсом 10:1, а 90 копійок, тобто рубль/карбованець знецінився аж у 2,25 рази! (те ж саме відбулося і з ціною золота). Але на ті часи ходіння іноземної валюти в СРСР заборонялося, і переважна більшість населення не мала жодної уяви про якийсь там курс долара і вартість золота – щиро радіючи, що тепер радянський рубль став дорожчим за американський долар!

Згідно з реформою, зарплати трудящим і ціни в держторгівлі знизили в 10 разів... Проте зовнішній і внутрішній ринки на такі фокуси не повелися: імпортні товари стали неймовірно дорогими і недосяжними, а ціни на базарі зменшилися не в 10, а всього в 4,5 разів. Здавати продукцію державі по фіксованим збирницьким закупочним цінам стало не вигідно ні колгоспам, ні приватним господарям; тому поступово весь якісний продукт покинув полиці магазинів і пішов на базар, а деякі види товарів узагалі зникли з держторгівлі.

Фото 69.9. Монети до і після реформи 1961 року

Це болісно вдарило по добробуту радянського народу. Наприклад, якщо в грудні 1960 в держторгівлі картопля коштувала по 1 кар. за 1 кг., а на базарі від 75 коп. до 1 крб. 30 коп., то в січні 1961, як і було наказано реформою, магазинну картоплю продавали по 10 коп. за 1 кг., проте на базарі вона коштувала аж 33 копійки! Тож виходило, що в 1960 р. при середній зарплаті в 783 крб. людина могла купити 1044 кг. картоплі, а в 1961 р. при середній зарплаті в 81,3 крб. – лише 246 кг. Звичайно, існував альтернативний варіант: відстоявши двогодинну чергу, придбати дешеву магазинну картоплю, якої на зарплату можна було накупити аж 813 кг., але в результаті додому приносили саму гниль, після чищення якої лишалися в збитку.

Зубожіння людей викликало численні протести: всього в 1961-64 роках відбулося 11 великих народних виступів: для придушення 8 з них застосовувалася вогнепальна зброя. Наймасштабнішим стало повстання в Новочеркаську в червні 1962 року, під час придушення якого розстріляли 24 особи, понад півсотні поранили, а потім заарештували ще 240 чоловік за звинуваченням у «бандитизмі та спробах повалення радянської влади» (7 з них засудили до розстрілу, 105 отримали різні терміни ув'язнення). Але про це не писали радянські газети, не говорили по радіо – ми літали в космос і жили щасливо.

Цифри «1961», відбиті на реформних монетах, нагадують про ще одну знакову подію хрущовської відлиги: про XXII-ий з'їзд КПРС, на якому під «нескінченні бурхливі оплески» помпезно прийняли Програму будівництва комунізму впродовж найближчих 20 років, тобто до 1980-го року! Так і було проголошено: «Нинішнє покоління радянських людей житиме за комунізму». Цікаво, чи дожило до цієї хвилюючої миті те покоління 1920-го, якому Ленін на III-му з'їзді комсомолу обіцяв те ж саме? І як вони сприйняли цю пустопорожню обіцянку? – як бачимо, популістів при владі вистачало в усі часи, не тільки сьогодні.

А ще, на XXII-му з'їзді КПРС рішуче продовжили курс на десталінізацію, розпочату ще в 1956 р. на XX-му з'їзді Партії. В першу ж ніч по завершенні з'їзду (в ніч на Хелловін 1 листопада 1961 – як наслідок) в ході ретельно спланованої таємної спецоперації – нетлінні мощі «вождя світового пролетаріату», «батька народів», «вірного друга, учня і соратника Леніна» – Йосипа Джугашвілі (Сталіна) були винесені геть зі спільного з Леніним мавзолею та віддані землі для швидкого гниття і забуття неподалік кремлівської стіни. Продовженням спецоперації стало не менш блискавичне одномоментне знищення мільйонів пам'ятників, бюстів, портретів Сталіна по всій країні; його цитати видаляли з книжок і стінгазет, світлини вождя поспіхом вирізали з газет; перейменовували безліч колгоспів, міст, об'єктів і т.д. Під страхом кари за невиконаний наказ перелякані партійці всіх рівнів знищували будь-які сліди не те що возвеличення, а й самого перебування Сталіна на землі. Ретельність затирання його імені сьогодні можна побачити на збереженій нержавіючій табличці пам'ятника дорожникам у Василівці (див. фото 61.3). З таким завзяттям хіба що тільки жерці Єгипту зрубували зі споруд картуші ненависного їм фараона-реформатора Ехнатона в II-му тис. до н.е. Від листопада 1961 року в місті Василівка і всьому районі не лишилося жодного колгоспу, артілі чи вулиці, названих на честь того, перед ким третину століття плазувала вся імперія. Amen!

Парадокс ситуації полягав у тому, що з культом особи Сталіна було покінчено його ж таки авторитарними методами: ніхто не влаштував жодних громадських слухань з цього питання, чи суспільних обговорень – аж смішно про це думати стосовно тих часів: жорсткий наказ і крапка! Так само ніхто не питав у василівців дозволу на затоплення плавень чи риття величезного вапнякового кар'єру посеред самого міста (з цим кратером і досі не знають, що робити). Ось лишень пара газетних заміток за 1960 р. про людські хотіння і партійні веління, неузгоджені та взаємовиключні, попри красиве гасло «Партія – з народом!» (фото 69.10).

Фото 69.10. Навіть через 15 років після закінчення Другої Світової війни, Василівку продовжували трясти регулярні вибухи: попри стогін аборигенів – горнули «вапно понад план»

* * *

Хрущовська відлига, на жаль, не знищила авторитаризм радянського керівництва, а з 1962 року процес лібералізації комуністичного режиму й зовсім припинився: всі ті квіти, які наївно повірили сонцю і вирости під час відлиги, вимерзли так само, як після НЕПу 1920-их.

70. Курорт на березі моря

Три роки знадобилося водам Дніпра, щоби заповнити велетенську «чашу Каховського водосховища». В 1958 р. море досягло свого найвищого рівня, перетворивши всі навколишні села на приморські містечка. Втрата Великих Луків все так же боліла, як і будь-яка смерть, але безупинний рух життя заставляв дивитися вперед і прилаштовуватися до нових умов існування; бо життя у кожного одне, і часу на сум лишається небагато. Перед очима василівців з'явилися нові краєвиди, і безкінечна морська гладінь незвично бентежила душу (фото 70.1).

Фото 70.1. Каховське море зачаровує о будь-якій порі дня і року; це магія води і простору

Декілька років знадобилося новітньому водосховищу, щоби хоч трохи притертися до берегів і сформувати більш-менш усталену берегову лінію. Неочікуваним було те, що море ніяк не бажало зупинятися на відміряних йому стовпчиками межах, а нагло гризло крихкий берег, відвойовуючи в і так обкрадених людей ще більші земельні ділянки. Бо той лес, який в побуті ми часто називаємо глиною – це, насправді, багатометрова товща надуті з півночі пилюки (ще за Льодовикової доби), з великою кількістю пустот між дрібними частинками-пилинками (див. фото 6.5); при зволоженні – пилюка легко ущільнюється і вимивається, береги підточуються знизу та відриваючись від решти берега просідають велетенськими ступінчастими терасами по краю водойми (див. фото 70.2).

Фото 70.2. Берегові тераси поблизу мису Кам'яного на світлині 1986-го року

В перші роки існування Каховського водосховища розмиви берегової лінії були просто катастрофічними; до моря неможливо було підступитися, щоби щось там збудувати коло

води: човнову пристань, хатинку чи що – перший же шторм стягав усе те під воду разом з черговим шматком суходолу. Все це було неприродно, неправильно і тривожно: «цар природи» брутально порушив рівновагу і закони буття (див. фото 70.3).

Фото 70.3. 1960 р. з архіву Бодяньського: морю ще тільки два роки, а берегові урвища – сучасні

Така стрімка й масштабна ерозія схилів оголила (спочатку) і знищила (одразу ж) безліч неймовірно цікавих археологічних пам'яток: стоянок, поховань, поселень, прихованих скарбів і таємниць. Вчені просто фізично не встигали їх виявляти, підбирати й досліджувати: артефакти сипалися й падали з урвищ у воду, і нікому було промовити морю магічну фразу: *«горщику, не вари!»*.

Десятки тисячоліть казково багата степова оаза Великих Луків, як магніт, притягувала до себе найрізноманітніший люд: від *Homo neanderthalensis* до *Homo Sovieticus* – тепер усе це стиралося з книги пам'яті назавжди, сторінка за сторінкою. Першими пішли в небуття нижні, наймолодші тераси Середньовіччя, Ранньої Залізної та Бронзової доби, їхні поселення лежать сьогодні за сотню метрів від берега; далі зруйнувалися тераси поселень Неоліту і Верхнього Палеоліту, рясно засипавши крем'яними знаряддями та відщепами наші узбережжя; тепер же море дісталось й до старіших терас Середнього Палеоліту з неандертальськими стоянками – варто очікувати, що незабаром артефактів цієї доби стане зустрічатися більше (див. мал. 6.6).

В пору колосальних обвалів 1960-их років берегами Каховського водосховища мандрувало в пошуках сенсацій багато вчених-археологів. Одним з найкращих розвідників серед них був легендарний Олександр Бодяньський з незмінним сталевим щупом-тростиною в руці (див. фото 70.4). Ним відкрито багато цікавих локацій на Лисій Горі, які через нехоть автора до кабінетної роботи-рутини в більшості своїй так і лишилися загадками (див. фото 70.4).

Фото 70.4. Такими бачив схили та урвища Лисої Гори в 1959-60 роках О. Бодяньський; на нижніх світлинах – відкритий ним унікальний неолітичний могильник Лисої Гори, але що це за бухта і широка балка над нею – і досі невідомо (червоною стрілкою позначений розкоп)

Надлишок підйомного матеріалу з берегів рукотворного моря стимулював створення багатих краєзнавчих музеїв у прибережних поселеннях: у Кам'янці, Балках та інш. В 1960 р. ідея створити свій «народний» краєзнавчий музей виникла й у Василівці; про це довідуємося зі статті, яку тоді надрукувала наша районна газета (див. фото 70.5). Прикметник «народний» означає, що кошти на цю затію держава не виділяла – це була самодіяльність місцевого рівня з відповідними перспективами. Під приміщення народного музею виділили Східний флігель замку Попових, який постійно потребував і не отримував належного ремонту. Василівський

Музей потрібний—він буде

Давно вже жителі нашого району мріють про те, щоб мати свій музей, де б були зібрані матеріали історії і етнографії рідного краю. В створенні музею відчувають гостру потребу і вчителі історії та географії, і працівники клубів та бібліотек, лектори і доповідачі, та й взагалі багато жителів, які цікавляться історією Василівщини.

А вона має чимало сторінок. Тут жили наші предки — первісні люди, і про це свідчать знахідки кам'яних знарядь праці.

Наші місця зв'язані з історією Запорізької Січі, цієї буйної козацької вольниці. Тут були її аванпости, і від лютої січі з ворогами — чужоземцями кривавились ріки, чорніла вода в них.

Жах кріпосного права і клекіт народних повстань, революція 1905 року і буремні дні 1917 року, коли робітники і селяни скинули владу поміщиків і капіталістів, — все це пройшло над нашим краєм. Тут в роки громадянської війни проходила з боями

легендарна 30-а Іркутська дивізія, піднімалася на боротьбу червоні партизани. «Партизанським краєм» під час Великої Вітчизняної війни називали плавні, що шуміли на великій території нашого району. Скільки їх, славних сторінок історії рідного краю!

Нині в районі створена ініціативна група по організації музею. Але члени цієї групи самі не в змозі зібрати всі речі і пам'ятки старовини. Хотілось би, щоб музей був справді народним, щоб в його організації взяла участь переважна більшість жителів району. Експонатами музею можуть бути знахідки знарядь праці первісних людей, давні вироби, старовинні монети, прикраси, різноманітні предмети, старі книги, газети тощо. Все це можна здавати на адресу районного Будинку культури, райбібліотеки або на місцях директорам шкіл.

Немає сумніву, що при широкій підтримці населення району такий музей буде.

Л. СТОЛЯР.

народний самодіяльний музей урочисто відкрили в 1962 році, а через 20 років існування «на громадських засадах», у 1982 р. його якимось безславно і тихо закрили, коробки з експонатами перенесли в будинок культури, де невдовзі й розікрали так же "самодіяльно і народно" — бо ж нічийне...

Від того давнього музею і його диво-співробітників лишилися найтепліші дитячі спогади (особливо про Магдалину Надію Никандрівну ☺). Без державної підтримки будь-яка самодіяльність живе не довше за її автора.

Фото 70.5. Стаття з газети «Ленінець» за 1960 р.: про музей, «легендарну 30-у Іркутську дивізію» і суто радянський підхід до збору експонатів: «Все це можна здавати на адресу...», наче то не реліквії, а черговий збір сировини. Найсумніше, що краєзнавчого музею немає у Василівці по сьогодні

Деякі роки море шокувало всіх своїми штормами і масштабом руйнувань, до яких чомусь ніхто не був готовий: загати Дніпро загатили, а ретельно прорахувати наслідки цієї дивотворчості тям не вистачило. Щоденні кризові питання вирішували аврально, в процесі їх виникнення. Дісталось навіть Придніпровській залізниці, яку начебто перенесли подалі від розрахованого рівню води — її підмивало і кожен шторм погрожував розтягти нічим не укріплений насип. Жителі придорожніх сіл пригадують, як вночі йшли в негоду рятувати колії від шторму: в задалегідь наготовлені рокози(!) клунки насипали завезену морську «ракушку» і кидали ті клунки в пащу хвиль на самих небезпечних ділянках залізниці. Тільки на початку 1960-их років замість недовговічної рокози та «ракушки» почали використовувати гранітний бут. Цим камінням тоді ж укріпили і деякі важливі шматочки берега на Лисій Горі, зберігши тим первинні схили і тераси від руйнувань (Ватутинська насосна станція, піонерський табір). Бурхливе притирання нового моря до берегів і людей тривало близько п'яти років, після чого василівці настільки звикли до життя поруч з незваним сусідом, що почали враховувати море в своїх планах розвитку і спробували витиснути з нього всеможливі курортні вигоди:

В 1962 — 1963 роках на березі затопленого водосховищем пониззя Карачекраку (вода піднялася аж до людських горбів по вул. Береговій), поблизу старого автовокзалу, що тоді лежав навпроти сучасного, по іншу сторону вул. Соборної, заклали міську зону відпочинку з річковим пляжем і човною станцією (див. фото 70.6). Вибір місця був не випадковим: саме тут, за поміщиків Попових, на території Великого панського парку розташовувалася екзотична оранжерея, до якої від воріт Східного флігеля — колись парадного в'їзду в замок Попових (див. фото 45.3) вела розкішна Тополева алея. До 45-ої річниці Великої Жовтневої революції від оранжереї, прекрасних кованих воріт парку, дачі Етонія, скульптур, альтанок, місточків і навіть паркових дерев — уже майже нічого не лишалося; зате ще зберігалася дорога від замку в глибини парку (вул. Черняхівського → крізь новий автовокзал → пологий спуск до станції туристів), яка і визначила місце розташування нової пляжної зони. До річки, над туристичною станцією, східніше пішохідного мосту, до сьогодні гарно зберігся рів, який раніше оточував Великий парк (тягнеться вздовж траси і вул. Щасливої; див. схему 47.7).

Річковий пісок, грибочки, альтанки, стрибалки, човни – і все це майже в центрі Василівки! – перетворювали наше місто на приємну зону відпочинку. Зачаровано згадую і цей пляж "Тру-ля-ля" і розташовану поруч секцію греблі на байдарках і каное, на яких жваво промайнули шкільні роки ☺ [і пляж, і гребля зникли з міста ще за часів Радянського Союзу, в середині 1980-их років; так що "бендерівці" тут не винні].

Фото 70.6.1. Василівський міський пляж на сторінках газети «Нова Таврія» за 1967 рік: знайомі плити на кордоні води, щасливі люди (з архіву редакції газети «Нова Таврія»)

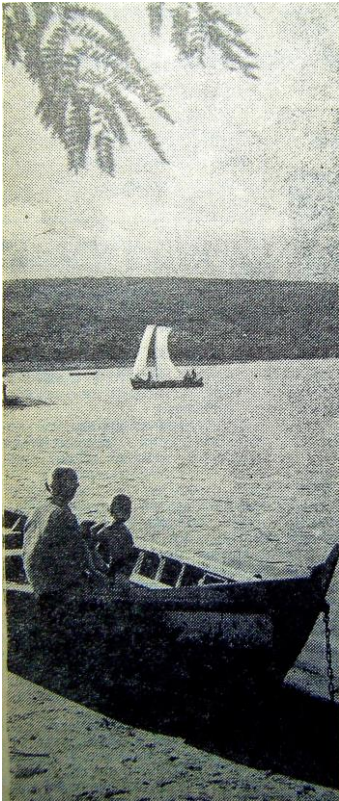
☉ У літню пору на Василівському пляжі.

Фото 70.6.2. Шматочок міського пляжу на світлині початку 1970-их років: пункт прокату човнів розташовувався майже біля мосту через Карачекрак; наприкінці 1970-их, коли я швендяв по цим місцям, прокату човнів уже не було, але місце його розташування ще чітко визначалося і зберігалася торована стежка до автовокзалу (її добре видно на фото) – ця доріжка, разом із купою дитячих спогадів, зринула в пам'яті лише завдяки цій світлині; перепрошую за надмірну сентиментальність і деталізацію (світлина з родинного архіву Романа Сальника)

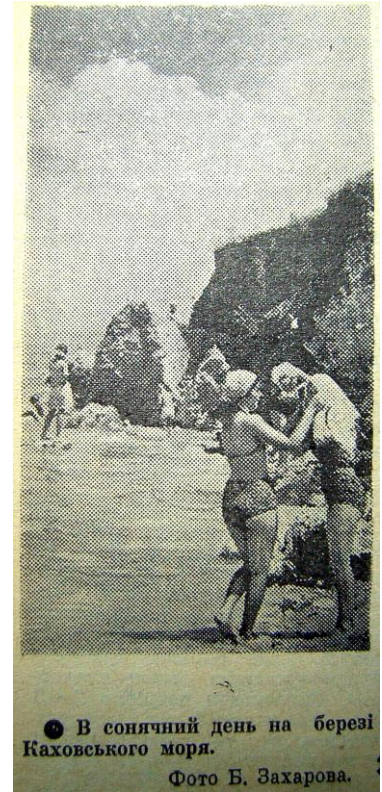
Фото 70.6.3. На світлині 1976 року гарно видно ще збережений шматочок Тополевої алеї від пологого спуску з траси до міського пляжу; береги ще вільні від очерету, голий пляж вже втратив свою інфраструктуру, хоча стрибалка у воді ще стоїть ☺ (з нашого родинного архіву)

Але річка Карачекрак – то лише початок василівської одисеї: поруч з нами розлилося ще й Каховське море! Для споконвічно степових мешканців Василівщини такий безкрай води здавався справжнісіньким океаном, по якому пролітали вітрильні човни і ходили високі хвилі (див. фото 70.7).

Фото 70.7. Світлини середини 1960-их років з архіву «Нової Таврії»

Скористатися перевагами свого нового прибережного розташування незабаром спробувала місцева влада, будуючи "морські" піонерські табори на північному схилі Лисої Гори поруч із Василівкою: спочатку, в 1963 році, східніше Кам'яного мису (див. мапу додатку Ч.І.-Б) з'явився Василівський табір, а через два роки, поруч із ним, на мисі Табірному виріс і Дніпрорудненський (див. фото 70.8).

● В сонячний день на березі Каховського моря.
Фото Б. Захарова.

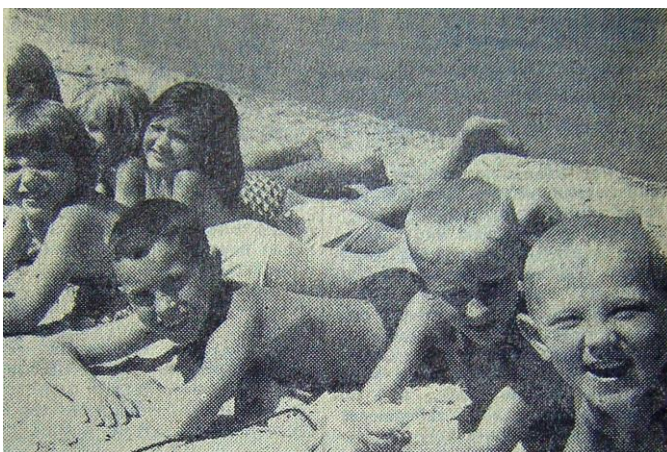
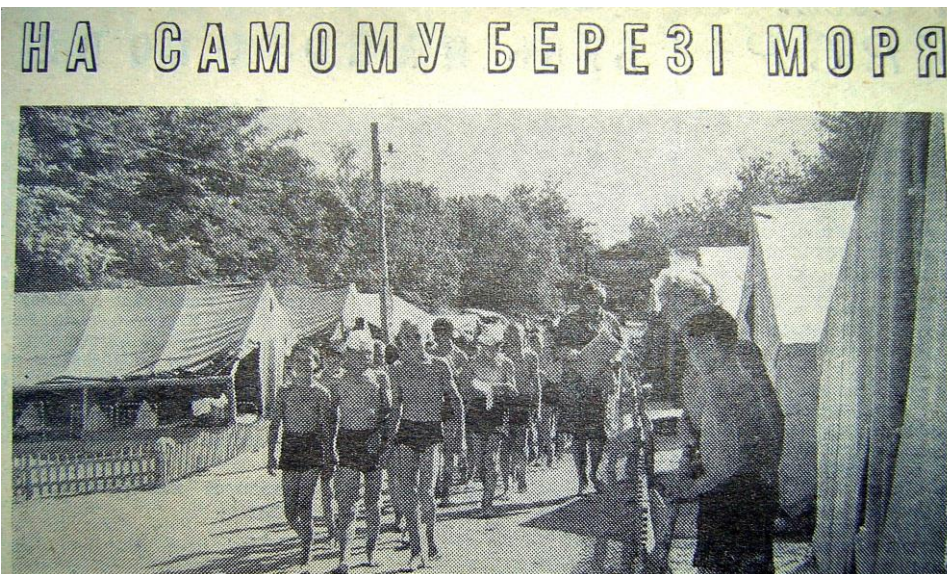

Фото 70.8. Табір «Прибережний» Дніпрорудненського залізорудного комбінату на Лисій Горі (нині це Василівська турбаза) на світлинах 1965 і 1966 років; за три літніх зміни в ньому відпочивало до півтисячі дітлахів Василівського району – і вдома, і на морі водночас (архів «Нова Таврія»)

В рік відкриття (1965) табір мав вигляд ошатного наметового містечка, а вже в наступному, 1966 р. з'явилися ті стаціонарні будиночки, що збереглися на турбазі до теперішніх днів; до середини 1980-их це стояли ці човники-гойдалки.

Цим безтурботним дітлахам на піску в 1966 р. було років 10; тепер вони вже всі пенсіонери за 60 – добре, що на старті життя в них була ця щаслива мить в таборі на Лисій Горі ☺

P.S. Куди поділися зони відпочинку

По різному склалася доля курортних осередків нашого району:

- Василівський піонерський табір поблизу м. Кам'яного на Лисій Горі щез першим. У 1963 – 1965 роках Василівка перестала бути райцентром (територія нашого району увійшла до складу Кам'яно-Дніпровського), фінансування зменшилося, берег не укріпили, і всі благі починання разом зі спорудами невдовзі пішли під воду (сьогодні про табір нагадують лише поодинокі фундаменти в урвищі та величезний бетонний короб-казан східніше м. Кам'яного); коли ж Василівка відновила статус райцентру, то вже не стала вкладатися в аварійний об'єкт, а зосередила свої зусилля на освоєнні Молочного лиману в селищі Алтагир (п/т ім. Гагаріна). Влітку 2006, до роковин битви під Берестечком, Василівський авіаклуб збудував на м. Форт, де колись стояв козацький зимівник, укріплення з гарматою (див. фото 70.9), які простояли аж два місяці й були зруйновані василівським бидлом з вул. Берегової; на тому поки що все.

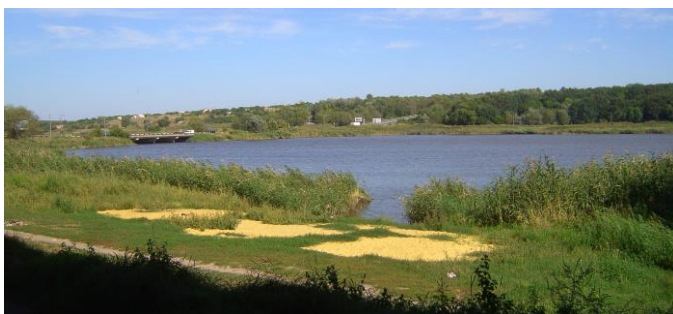

Фото 70.9. Будівництво і крах козацької фортеці-січі на Лисій Горі (мис Форт)

- Дніпрорудненський піонертанір спирався на значно кращі можливості залізорудного комбінату; вчасно укріплений трубами, плитами і гранітом берег витримав удари хвиль і став мисом, на якому деякі споруди збереглися ще й до нашого часу (див. фото 70.10). На початку 1980-их років табір остаточно втратив свою цінність для Дніпрорудного і був переданий на баланс Василівського ЗТО "Супутник" в доволі занедбаному аварійному стані. Відновлювати його так і не стали, можливо через те, що з трьох місяців курортного сезону зелене море було непридатним для купання за всіма санітарними нормами принаймні місяць (див. фото 70.10). Вже в роки Незалежності колишній піонертанір «Прибережний» став нині діючою турбазою.

Фото 70.10. Василівська турбаза (труби, сходи, зелене море) на мису Табірному

А що ж річковий пляж «Тру-ля-ля» на Карачекраку? В середині 1970-их щезла човнова станція; через 10 років, у середині 1980-их, закрили секцію греблі на байдарках і каное; а в сам пляж, окрім епізодично завезеного піску, від середини 1970-их рр. донедавна не вкладали ні копійки – місцева купальня поволі перетворилася на болото, зтягнуте мулом та очеретом (ф.70.11).

Фото 70.11. Василівський пляж на світлині 2011 р. – яким буде його відродження?

71. Джерело ностальгії за Радянським Союзом

Доба правління Хрущова (1953 - 1964) не була ні демократичною, ні ліберальною; але на контрасті зі сталінським періодом вона дійсно сприймалася і відчувалася, як пом'якшення тиску тоталітарного радянського режиму. За це десятиріччя встигло сформуватися покоління вільнодумних митців, яких згодом прозвали *«шістдесятниками»*.

Проте *«відлига»* – це ще зовсім не весна, і тим паче не літо. Попри всі поступки влади, її колоніальна імперська сутність лишилася незмінною: з десятків не схожих між собою ні за мовою, ні за релігією, ні за звичаями народів уперто ліпили моноетнічну російську державу, з кров'ю видираючи з *єдиного радянського народу* всі національні та світоглядні відмінності. В руслі цієї політики, в 1958 р. був прийнятий і хрущовський закон з напором такою лагідною і правильною назвою *«Про зміцнення зв'язку школи з життям»*, який запровадив посилену русифікацію (коректніше вимовляти *"московщення"*) не лише освіти, а й усього культурного життя. Згідно з цим езопівським законом, почало діяти положення про "добровільний" вибір батьками мови навчання у сфері освіти (такий же добровільний, як і обов'язкова передплата державних позик); василівська районна газета, в суціль україномовному середовищі, почала виходити ще й російською мовою (див. фото 69.3); посилилася боротьба проти націоналізму в усіх республіках. Чи могло бути інакше в тоталітарній державі?

Відлига скінчилася ще за правління Хрущова: в 1962 році, після численних кривавих демонстрацій, економічної (насамперед продуктової) кризи і Карибського конфлікту – влада *«робітників і селян»* перелякано повернулася до перевіреної і знайомої тактики сталінського терору проти свого невдоволеного населення; старі кадри і схеми за ці декілька відлигових років нікуди не поділися, тож машину терору тільки змастили і вона сумлінно почала діяти. Свого максимуму неосталінізм сягнув уже в брежнєвські часи (1964 - 1982).

Говорячи про 1962 рік, варто нагадати, що він міг стати останнім у житті василівців і всього людства: 24 жовтня до почату Третьої Світової і Першої Ядерної війни лишалось три години. В останню мить лідери США та СРСР змогли домовитися: Хрущов пообіцяв забрати ядерні ракети з Куби, а Кеннеді – демонтувати ракети в Туреччині; Карибську кризу вдалося розрядити, але страх перед неминучою (?) ядерною загрозою лишився в західній свідомості назавжди, відбившись у кінематографі, літературі, побутових бункерах *«судного дня»* і державних програмах. Чи знали про все це василівці? А звідки?

Після подолання смертельно-тривожної Карибської кризи, аж до введення радянських військ в Афганістан з метою здійснення там державного перевороту (1979 р.), Світ вступив у фазу роззброєння. В нашій понадміру милітаризованій імперії почалося скорочення збройних сил, що викликало невдоволення значної частини військових (насамперед тих, які потрапили під скорочення). Ображеною на Хрущова почувалася й опора комуністичного режиму, каста партійно-державної номенклатури – згідно з хрущовським рішенням про систематичне оновлення складу парторганів, їй заборонялося обіймати керівні посади в КПРС більше, ніж двічі по чотири роки... абзац! А як же насиджені "теплі" місця? "для чого ми революцію робили?" Свою шкурну злобу на "Першого" затаїли і співробітники КДБ, яких за Хрущова позбавили самостійності та взяли під пильний контроль партійних органів. Одним словом, лібералізація радянського режиму верховодам СРСР аж ніяк не сподобалася; рятуючи тоталітарну систему і себе в ній особисто, Політбюро ЦК КПРС в 1964 р. влаштувало внутрішній заколот проти Хрущова та усунуло його з усіх керівних посад (розглядався варіант і фізичного знищення).

Новим "Першим" над Василівкою став *«дорогой наш Леонид Іллич»* Брежнєв – особа, яка в силу своєї хворобливості (з кінця 1960-их рр. спостерігалися церебральні порушення, а в 1976 р. переніс клінічну смерть, після якої вже не оправився) задовольняла всіх і незабаром стала вигідною ширмою для справжніх, закулісних керманічів країни. З приходом до влади Брежнєва (1964), хрущовська відлига остаточно завершується, десталінізація припиняється і починається "закручування гайок" вільнодумству і націоналізму, які попустили за Хрущова. Василівка впевнено рушила до *«епoxy Розвинутого Соціалізму»*, як невдовзі її назвуть.

Яскравим проявом нового брежньовського курсу на неосталінізм стало відновлення в 1965 році бучного святкування Дня Перемоги в статусі державного свята й неробочого дня, зі звеличенням ролі Сталіна, як натхненника всіх подвигів радянського народу. З 1947 року цей день був робочим; урочистості скасував сам Сталін в силу причин, розглянутих в розділі 6б; але через 18 років, за Брежньова, в День Перемоги вдихнули вже новий, ідеальний зміст, і відтоді він став однією з опор імперської ідеології. Святе змішали з корисливим.

Перше десятиліття брежньовської доби напевно було найліпшим з усієї радянської історії Василівки. Космічний розгін, який СРСР взяв у повоєнні роки, ще за інерцією штовхав економіку Радянського Союзу вперед, але можливості екстенсивного ведення господарства з жорсткою централізацією керування – дедалі вичерпувалися, відсоток національного доходу щорік зменшувався і вузол невирішених вчасно проблем затягувався все тугіше, ведучи до неминучої катастрофи. Можна було зорати всю цілину, запрудити греблями всі річки, силою і бездоганною агітацією змусити всіх працювати майже задарма... але складно "з-під палки" брати на себе ініціативу, генерувати прогресивні ідеї та втілювати їх у життя. Доба гегемонії робочого класу (а разом з нею і вся заснована на ній більшовицька ідеологія) закінчувалася разом з епохою індустріалізації та важкої промисловості – світ змінювався, щодалі швидше, і консерватори-"динозаври" з партапарату за ним не встигали.

Триматися на плаву і досить успішно розвиватися в економічному плані Радянському Союзу дозволяли неймовірно дешева внутрішня робоча сила і вигідний експорт природних ресурсів (передовсім нафтогазових). Тож, СРСР за інерцією розвивався і далі, а разом з ним розросталася і Василівка, переживаючи справжнісінький будівельний бум (див. фото 71.1).

Фото 71.1. За сторінками районної газети «Нова Таврія» можна спостерігати, як забудовувалася наша Василівка; ось лишень три об'єкти, зданих в експлуатацію в 1966 році: а) Будинок культури з "колгоспної" сторони по вул. Соборній-75 (нині перетворений в руїни); б) Василівська ощадкаса, стояла на тому ж місці, де нині Ощадбанк по вул. Театральній-12; в) Дитячий садочок «Малютко» по вул. Бульвар Центральний-13 (з архіву редакції газети «Нова Таврія»)

Архіви місцевих газет зберігають навдивовижу багато корисної краєзнавчої інформації про побут, заняття і смаки наших прабатьків, про давно стерті з пам'яті події (фото 71.2).

Фото 71.2. Світлини з «Нової Таврії» за 1968 рік: а) Заготівля льоду в холодильники; б) а це ті труби, які після розвалу Союзу вирізали на метал наші хитрозроблені місцеві пани

Будівництво розлогої мережі зрошувальних каналів, насосних станцій і водогонів, підв'язаних до Каховського водосховища, було однією з улюблених тем тодішніх публікацій «Нової Таврії» – поля Василівського району щорік все більше перетворювалися на "заливні ниви давнього Єгипту обабіч Нілу" ©. Для здійснення таких масштабних робіт, ще з 1950-их років створили потужне будівельно-монтажне управління «Укрводбуд», на базі якого пізніше вирости й наші василівські спеціалізовані ПМК (пересувні механізовані колони): ПМК-29 і ПМК-106. Численні філії «Укрводбуду» будували не лише канали і пов'язані з ними насосні станції, мости і дороги, але й житлові будинки, про які старожили Василівки так і говорять: «це нам Канал будував» (котеджі по пров. Дружби, двоповерхівки по вул. Шевченко тощо). Коштом цієї організації споряджалися й археологічні експедиції для дослідження земель, які підпадали під меліоративне втручання.

На межі 1960-их – 70-их років, перед запланованим на 1973 р. початком будівництва Північно-Рогачинської зрошувальної системи (з головним гідровузлом поблизу с. Балки), на території Василівського району працювала Північно-Рогачинська археологічна експедиція (згодом названа «Запорізькою»), яка уславилася розкопками розташованих поруч із Балками Гайманової могили, Високої могили і Златопільських курганів. В дослідницькій роботі брав участь і легендарний балківський вчитель історії – Іван Савовський (див. додаток Ч.ІХ.Б).

Скарби, знайдені в тайниках пограбованої ще в давнину Гайманової могили, стали найбільшою знахідкою в історії археології Європи з часів розкопок кургану Чортомлик у 1912 р. (див. фото 71.3).

А в кургані Високої могили знайшли дерев'яне рало II-го тис. до н.е. – найдавніше з досі відомих орних знарядь на території Європи.

Фото 71.3. Срібна з позолотою чаша «Братина» з Гайманової могили, с. Балки, Василівського району;

Царський курган Гайманова могила до та після його "дослідження" – мінус одна святиня...

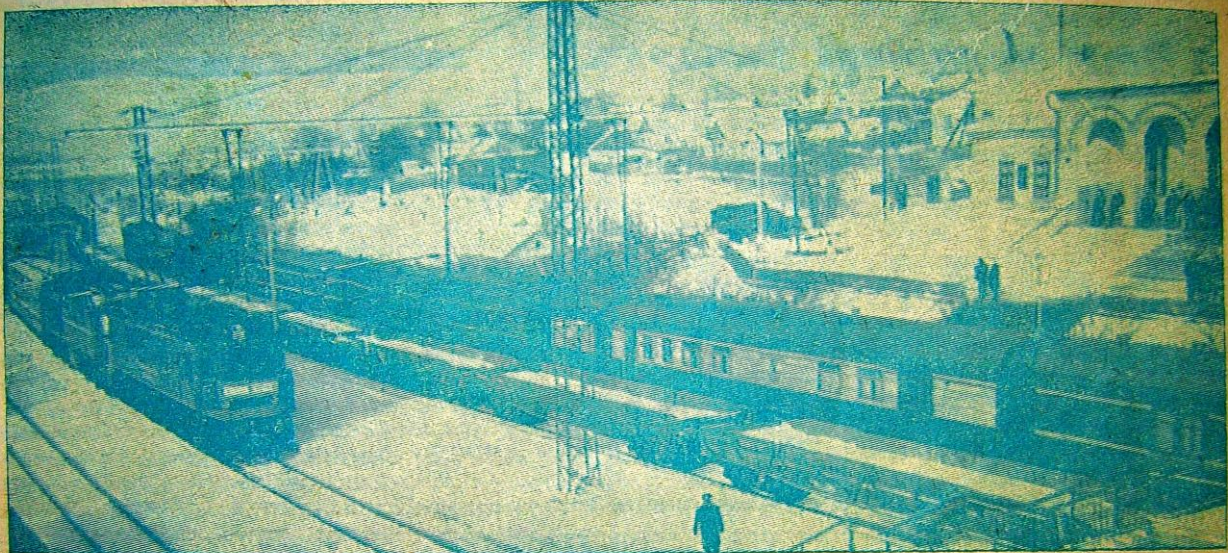

Кожен пережитий рік додає до історії Василівки якісь свої, неповторно-незабутні штрихи; але в безперервному потоці часу трапляються й особливі роки, незвично багаті на події. Саме таким був 1970-ий рік, може через те, що весь Радянський Союз, і Василівку в його складі, лихоманило від передчуття величного столітнього ювілею вождя всіх вождів – Леніна (див. фото 71.4). До цієї супер круглої дати всі намагалися утнути щось неймовірне; брали на себе нереально високі зобов'язання, в авральному режимі форсували плани життя і виробництва; наші поселення стали червонокумачевими від лозунгів і транспарантів.

Фото 71.4. Центральна алея Василівки на світлинці, датованій 1969-им роком; схоже, що «дідусь Ленін» у зовнішній передноворічній рекламі переміг самого Діда Мороза: замість очікуваних привітань з Новим Роком, василівці готувалися до ювілею вождя (світлина з Інтернету)

До початку новорічних свят "відстрілялися" і пішли на відпочинок залізничники, встигнувши електрифікувати нашу дорогу і спорудити дві тягових підстанції (у Василівці та на 1132 км); відтоді по василівській залізниці пройшли перші електровози (див. фото 71.5). В тому ж таки році станція Таврійськ святкувала своє 15-ліття: з охайним двірцем, пішохідним місточком і заплетеними дротами та стовпами перонами; василівські фотокори довго не могли натішитися чаруючими краєвидами, які відкривалися з висоти залізничного мосту, і закидали газету милими, але дещо однотипними світлинами електрифікованої залізниці ☺.

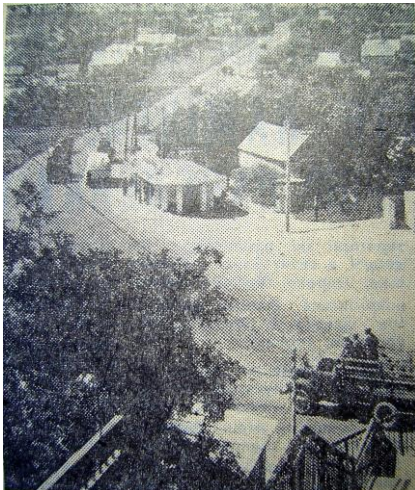

Через станцію Таврійськ позавчора пройшов перший електровоз. З нетерпінням чекали залізничники цієї події. Адже покладено початок швидшому перевезенню народногосподарських вантажів.

Споруджувачі електрифікованої ділянки Запоріжжя — Мелітополь дотримали слова: до Нового року впроваджено новий вид тяги.

На знімку: перший електровоз проходить через станцію Таврійськ.

Фото В. Іваніка.

Василівка. Станція Таврійськ.

Фото В. Іваніка.

Фото 71.5. Світлини 1970 (вгорі) та 1969 (внизу) років з газети "Нова Таврія": перші електровози; старий автовокзал (вул. Соборна 31-а), магазинчик під мостом і новий двірць

До ювілею В.І. Леніна планувалася і значна реконструкція міста Василівка. Із сумом зауважу, що вона торкалася переважно, чи навіть виключно, лише центральної частини міста – єдиною "висоткою" його колгоспної сторони на довгі роки так і зосталася 2-поверхова споруда Ватутінського клубу (див. фото 71.1). Все 19-те і 20-те століття село Чокрак і містечко Васильєво розвивалися кожне своїм, особливим шляхом; а залізниця від 1874 року ще більше поглибила цю ізоляцію. Можна було би назвати "колгоспну" сторону «спальним районом» нашого міста, якби вдалося забути про повну відсутність там комфорту (доріг, води тощо).

Реконструювався в першу чергу центр Василівки (як і сьогодні): на місці ще дореволюційної хатки коваля Смоляка (див. фото 52.1), навпроти Будинку культури ім. Горького збудували монументальний багатоповерховий палац райдержадміністрації (див. фото 71.6). Це будівництво змусило перепланувати і весь простір перед велетенською спорудою РДА; в ході тих ремонтних робіт, поруч з постаментом В.І. Леніна виявили велетенську авіабомбу часів Другої Світової війни (див. розділ 64). Пам'ятник доволі невдало демонтували, бомбу вивезли за місто й підірвали на пляжі Лисої Гори (див. фото 18.6), але монумент Леніну вже на старе місце не повернувся; його розмістили в іншому кутку алеї, поблизу міського парку. Цікаво, що замість повноцінної скульптури Леніна на новий постамент тимчасово поставили його фарбований фанерний трафарет; це "тимчасове" зтяглося на декілька років, допоки від негоди і часу не відпала у вождя фарбована рука, якою він вказував нам дорогу до комунізму (як після цього василівці зорієнтувалися, куди йти – не відомо ☺).

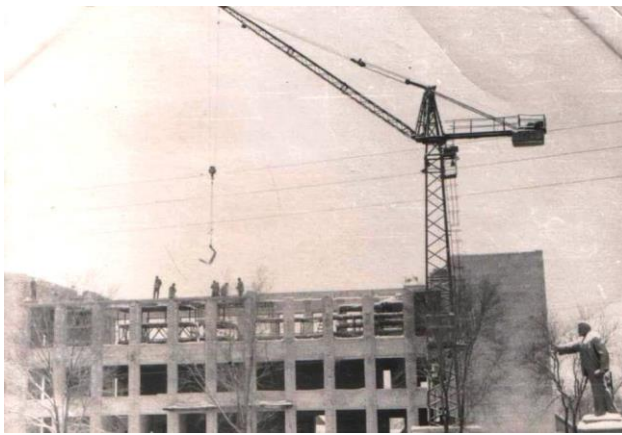

Фото 71.6. На зимовій світлині 1969-го року триває будівництво палацу Василівської районної адміністрації, по завершенні якого пам'ятник Леніну на старе місце не повернувся.

До осені 1971 р. Центральний майдан між вулицями Театральною і Соборною нарешті упорядкували: тротуари алеї вкрили великою квадратною плиткою, дороги заасфальтували, а згодом висадили й декоративні рослини (див. фото 71.7).

Фото 71.7. Світлина початку 1970-их років ракурсом від нового пам'ятника Леніну; ще без фонтану і зі старим «Універмагом»; ці сосни ростуть і сьогодні (світлина Романа Сальника)

Одночасно з вищезгаданими роботами взялися й за облаштування василівського парку: на фундаменті Свято-Петропавлівського храму спорудили літню естраду (фото 64.7), а за нею розташували каруселі, човники-гойдалки, круглий танцмайdanчик, дерев'яні гірки, грибки і пісочниці, фонтан із кам'яною дівчинкою в центрі (див. фото 74.4), паркові кіоски тир, лавки. Тоді ж, риючи ями під опори для каруселі, здивовано натрапили на велетенську домовину з мішаниною кісток: ніхто не знав, що воно в біса таке? Нове керівництво міста звернулося до старожилів за роз'ясненнями, і ті пригадали півстолітню історію з розстрілом чекістів (див. мал. 52.2). Виявлені рештки невідомих людей долучили до братської могили тут же в парку, яку теж капітально переробили (встановили стелу «Скорботна Мати», стіну з прізвищами). За декілька років, на початку 1970-их рр., старе церковне дворище з цвинтарем і склепом перетворилося на розкішний парк розваг і відпочину.

До початку нового навчального року, пам'ятаючи крилату фразу Леніна «Вчитися, вчитися і ще раз вчитися», російській школі подарували нове приміщення для молодших класів із велетенськими ювілейними цифрами на стіні «1870 – 1970», які й сьогодні можна бачити зі сторони вул. Шевченка-75. Це також згадка про урочистий 1970-ий рік!

Та мабуть самою видатною подією 1970-го року, як на мене, стало моє народження. В цей рік у Василівському пологовому будинку я вперше розплющив очі й не гаючись розпочав збір даних з історії рідного краю, щоби згодом їх опрацювати й відцифрувати. Отаким от поміркованим одразу ж був цей малий василівець (див. фото 71.8).

Фото 71.8. «Made in USSR» – народжений в СРСР, та ще й у ювілейний рік! Це ми з Мамою (фото розміщене на правах самореклами ☺).

Ранньо-брежнєвський період (сер. 1960-их – сер. 1970-их років) був найліпшим для Василівки за всі Радянські часи – промисловість, житлове і культурне будівництво зростали настільки стрімко, що в цьому було щось казкове! Саме тоді впорядкували річковий пляж, морські піонерські табори, центральний майдан і міський парк; запустили взуттєву фабрику (1964), завод "Металопобутвиробів" (1969), Ватутінський тваринницький комплекс (1973), авторемонтний завод (1974); телефонізували Василівку – АТС на 1,5 тис. абонентів (1968); збудували автомобільний міст через залізницю й окружну дорогу навколо міста понад Лисою Горою (1974); нагромадили купу багатоповерхівок (див. фото 71.9) – ну хіба не казка?!

Фото 71.9. Цех заводу "Металопобутвиробів" збудували на господарському дворі колишньої панської економії, звідки в усі часи відкривався чарівний краєвид на Великі Луки; праворуч добудовують 5-поверхівку за адресою вул. Б. Центральний-7 (газета за 1974 рік), а 5-поверхівку з магазином «Славутич» здали на рік раніше, в 1973 (з архіву редакції газети «Нова Таврія»)

Дійсно, це справжня казка, за якою нині сумують літні василівці. Додайте до неї ще й молодість (коли все і так добре: здоров`я, кохання, мрії) – і Ви отримаєте незбагненно солодкий і водночас терпкий коктейль радянської ностальгії «Back to USSR!», в основі якої лежить щемливе бажання повернутися не так у Радянський Союз, як у дні своєї молодості! ☺

Гойдаючись на хвилях сентиментів, ми вже не згадуємо ні про шокуючі смертельні злочини тоталітарного режиму, ні про втрату власної свободи, якою платили за ці радянські дива. Нам заборонялося знати, що відбувається в світі, за щільною ширмою "залізної завіси", як живуть там люди – бо тоді, не витримавши ніяких порівнянь, наше убоге радянське щастя луснуло би. Так, у фільмі «Касабланка» (1942 р.) вражає елегантність чоловічих костюмів і жіночих суконь, а в СРСР у 1956 році вийшов фільм «Весна на Зарічній вулиці», де всі герої у ватниках, кирзових чоботах і ватних же штанах; але «Касабланку» нам не показували, була тільки Зарічна вулиця. Ви скажете, зате людяність і щирість у нас були ліпшими. Та невже?

Живучи в "імперії зла" ми були настільки щирими, що боялися не те що написати чи сказати, а навіть подумати щось відмінне від канону «комуністичної ідеї». Особистого життя просто не було: Ваші приватні щоденникові записи чи почута "щирим" сусідом по комуналці фраза на кухні – легко ставали доказовою базою в кримінальному процесі проти Вас же! І от, Ви, хто нікого не вбив і нічого не вкрав, отримували десятки років ув'язнення і заслання, або утримувалися в закладах каральної психіатрії, доки примусове медикаментозне втручання дійсно не перетворювало Вас на психа. Ось лише декілька формулювань вироків з тодішніх кримінальних справ, за якими слідували роки неволі та всебічних принижень:

звинувачений в «антирадянських поглядах», у «складанні націоналістичних віршів та антирадянську агітацію серед студентів», у «розповсюдженні завідомо неправдивих вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний лад», в «антирадянських висловлюваннях націоналістичного змісту», в «наклепі на радянську дійсність», в «антирадянській агітації і пропаганді», «намірі повалити радянську владу в Україні і підготовці індивідуального терору проти компартії і радянської держави»...

Так поети і вільнодумці перетворювалися в «особливо небезпечних рецидивістів»:

«Умирають в тюрмі поети...

Умирають в тюрмі пророки...

І ніхто, десь, на всій планеті

Не зуміє сказати, доки? ...»

(Святослав Караванський – філолог, поет, перекладник; 31 рік ув'язнення після війни)

Та найдошкульніше мене зачепило формулювання вироку дисиденту Йосипу Терелі, якого в 1966 р. заарештували і засудили на 7 років таборів суворого режиму за «тенденційне висвітлення історії України». Це скільки б я вже намотав строку за «тенденційне висвітлення історії Василівки»? На «профілактичні бесіди» я по молодості ще встиг, але познайомитися з усім асортиментом послуг репресивного апарату, слава богу, не судилося – Союз розпався. [загалом, Й.Тереля провів 23 роки в неволі; востаннє його заарештували в 1985 році та знову засудили на 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання за видання всього 8 номерів самвидаву «Хроніки Католицької Церкви на Україні» – а десь в цей час я щасливо ходив до школи, носив комсомольський значок і не заморочувався про всяких караванських і терель].

Так сусідили прекрасне і потворне в одній добі найбільшого розквіту СРСР. Так само, як за Гітлера в Німеччині був найнижчий рівень безробіття і найкращі автобани. Все треба сприймати в цілості, тоді й ностальгія не роздиратиме душу.

Фото 71.10. В середині 1970-их рр. Василівка була зеленим містом-садом з багатими перспективами розвитку; чи стане вона колись ще кращою? ☺ (алея і пошта – на світлині з родинного архіву Романа Сальника)

72. Доба Застою чи Розвинутого Соціалізму?

Від середини 1970-их років неспроможність соціалістичної моделі господарства з її "радгоспно-колгоспною" системою стала не тільки очевидною, але й відчутною. Який там в дідька Комунізм у 1980-му році (як обіцяв Хрущов)! Ресурсів системи не вистачало навіть на перебування "на плаву". Якось зблякло і кудись щезло з радянської пропаганди дурне гасло «доженемо і переженемо» буржуїв! А на XXV-му з'їзді КПРС у 1976 р. людям пояснили, що, виявляється, між соціалізмом (який ми вже побудували) і комунізмом (який ось-ось повинен був розпочатися в 1980 р.) існує ще й безрозмірна стадія Розвинутого Соціалізму... десь так. Більш влучно цю стадію назвали через 10 років терміном «*період Застою*» (М.С. Горбачов).

Проблема СРСР корінилася в самій суті більшовицької ідеології і методах побудови тоталітарної (рабської) держави: з розвитком новітніх технологій, автоматизації виробничих процесів, комп'ютеризації тощо роль робітничого класу, як основи більшовизму і головного рушія важкої промисловості, в постіндустріальну добу стрімко втрачалася; крім того, стаханівським завзяттям і примусом можна видавати на-гора по 200 % вугілля від плану, але не можна в такий спосіб придумати новий конструкційний матеріал чи мікросхему. Наприклад, у 1980-ті рр. СРСР став світовим лідером з виробництва сталі... цим можна було б пишатися (що й робили), якби це не було наслідком того, що у промислово розвинених країнах метал витіснявся новими полімерними та керамічними матеріалами, яких СРСР не мав, або мав у дуже невеликій кількості та невисокої якості. Правда, наукові розробки буржуїв можна було викрасти шляхом шпіонажу чи підкупу, але на кінець періоду Застою радянські підприємства внаслідок технологічної відсталості нездатні були навіть відтворити закордонні зразки.

Особливістю наукового прогресу є те, що він зростає в геометричній прогресії: одне досягнення науки стимулює лавину дотичних відкриттів і так далі. Тому кожен згааний рік відкидав Радянський Союз усе далі від провідних держав світу. Вирішувати системну кризу потрібно було негайно, але за неї ніхто й не думав братися; натомість, пристаркуватий Пленум ЦК КПРС обрав тактику замовчування проблем – загрозливі тріщини на будівлі СРСР просто заклеїли квітучими шпалерами радянської пропаганди. Та й кому було вирішувати модерні питання? В 1981 р. для напівпритомного лідера СРСР Брежнєва випустили золотий значок «*50 років перебування в КПРС*» – і таких золотих ювілярів було в найвищих ешелонах влади через одного.

В силу об'єктивних причин Радянський Союз невблаганно скочувався в прірву – все могло скінчитися його розвалом ще в 1970-их роках. Аж тут знезацька відбувся рятівний для Союзу збіг – від середини 1970-их років світ занурився в затяжну енергетичну кризу: ціни на нафтопродукти поперли вгору, СРСР суттєво збільшив продаж колосальної кількості нафти сусідам, отримавши натомість життєво необхідні нафтодолари, на які зміг закупити всього, чого не спромігся виготовити сам: харчові продукти, одяг, взуття, меблі й інші товари народного споживання. Дату апокаліпсису вдалося перенести на невизначений термін у майбутнє. Цей збіг дозволив Радянському Союзу протягнути своє існування ще на додаткові 10 – 15 років, які згодом й отримали назву – «*період Застою*».

В застійні роки, валютні надходження від вивозу сировини за кордон склали понад половину всієї вартості експорту СРСР, наче то була не амбітна мегадержава з претензіями на світове лідерство, а якась відстала африканська чи латиноамериканська країна. Ця життєва залежність економіки Радянського Союзу від продажу своїх природних багатств ставала критичною і хиткою (образно її називають "нафтовою голкою", на яку підсів СРСР).

Отримавши тимчасову передишку, боси КПРС її аж ніяк не використали: лєвова доля нафтодоларів пішла на безглузду гонку озброєнь Холодної війни (амбітної тяганини з США), розвиток військово-промислового комплексу (ВПК, на який працювало 2/3 наукового потенціалу СРСР), підтримку будь-яких політичних режимів у країнах Африки, Азії чи Латинської Америки, які тільки зверталися за допомогою – і все лишень для того, щоби поширити свій політичний та економічний вплив у світі якомога далі (див. мал. 55.1).

Тож, проблеми подальшого існування Радянської імперії так і залишалися ніким не вирішеними. За час "золотої епохи" Брежнєва, коли *«ми жили при комунізмі, тільки не здогадувалися про це»*, купівельна спроможність рубля поступово падала (на 1984 р. він вже дорівнював 54 копійки порівняно з карбованцем 60-х років), наявна на руках грошова маса вже не забезпечувалася кількістю товарів широкого вжитку – і поступово сформувалася так добре знайома всім старожилам-василівцям ситуація тотального дефіциту, *«коли магазини перетворилися на місця, де можна ознайомитися лише з обличчями продавців, а не купити необхідний товар»*.

Намагаючись, попри інфляцію, утримати ціни на товари найпершої необхідності та квартплату на доступному і стабільному рівні (знаменита «ковбаса по 2-20»!), радянський уряд неодноразово підвищував ціни на решту товарів і послуг: ювелірні вироби, кришталь, килими, хутра, вовну, меблі тощо, які стали ознакою соціальної успішності та межею мрій. Такий дисбаланс ціноутворення призвів до того, що необґрунтовано дешеві товари просто зникли з полиць магазинів; товар стали "викидати" в продаж, битися за нього в довжелезних чергах, ховати його "під полицю", відпускати "тільки по одному в руки" і тому подібне. Ці магазинні баталії і звичка покірно вистоювати в годинних чергах за дефіцитними речами і послугами – стали невід'ємною складовою частиною ностальгії за Радянським Союзом ☺.

Ще однією візитівкою доби застою (або ж доби комунізму, як кому завгодно) була гидотна якість вітчизняного товару. Не того, що призначався для експорту зі знаком якості «Made in USSR» і вироблявся за спеціальними стандартами (автомобілі «Lada» - експортна модель «Жигулів», деякі моделі цивільних літаків, механічних годинників і фотоапаратів, горілка й інш.), а того, що створювався для внутрішнього споживача. Навіть на тлі дефіциту, василівці шарахалися геть від продукції своєї ж взуттєвої фабрики – "надійної та модельної", як завжди ☺. І так було по всій країні: склади торговельних баз затоварювалися продукцією кравецьких, взуттєвих та інших фабрик, яка не знаходила збуту – абсолютно непотрібними нікому речами! Дійшло до того, що за рішенням уряду в усіх містах були відкриті магазини розпродажу лежалих товарів з великими знижками (до 70 %), щоб звільнити місце на складах для нових партій продукції такої ж якості. У Василівці магазин «Уценённые товары» був на базарі, в приміщенні сучасного магазину «Насіння» і його полиці ніколи не пустували.

Зате долар тоді був за ціною 60 копійок! Ага, тільки придбати його в СРСР ні за цією штучно фіксованою ціною, ні за будь-якою іншою було неможливо – це звалося «валютною спекуляцією» і каралося зі всією суворістю радянського закону (хто з василівців хоча б знав тоді, як він виглядає, той долар?).

Зате медицина й освіта в Радянському Союзі були доступними і безкоштовними! Так, у нас в країні була одна з найбільших у світі кількість лікарів на тисячу жителів: 38,9 лікарів (1985 р.) на 10 тисяч населення. Хоча це й не означало, що якість медичного обслуговування була вищою, ніж у Японії, Франції чи Великій Британії, де цей показник був у два-три рази меншим (17 – 18 лікарів на 10 тис. населення).

Щодо безкоштовної освіти і безкоштовного державного житла, яким комуністи щораз мені персонально дорікають, то на момент його отримання мої батьки відпрацювали разом сорок років – невже за цей час у будь-якій порядній країні вони не спромоглися би придбати собі чи кредитувати житло (й освіту своїм дітям)?

Звісно ж, були й позитивні події за час періоду Застою. Наприклад, з 1974 р. в СРСР почали міняти паспорти сталінського зразку на нові, з яких прибрали таку дискримінаційну графу, як «соціальне положення» власника та сторінку відміток про місце роботи.

З небувалим розмахом тривало й житлове будівництво, як відповідь на все зростаючу урбанізацію (збільшення кількості міського населення). В Києві тоді в середньому здавали один стоквартирний будинок щодня. Василівці теж не переставали дивуватися новобудовам, а про місто Дніпрорудне, яке бурхливо піднялося в степу, годі й говорити. Щоправда, не всі споруди мали належну якість: в гонитві за темпами і планами про неї часто забували. Іноді це закінчувалося доволі трагічно: так, 12 лютого 1979 р. в людну обідню пору завалився наш василівський Універмаг, спричинивши численні смерті й травмування (див. фото 72.1).

Фото 72.1. Щойно збудований «Універмаг», розрекламований в газеті «Нова Таверія» за 1963 рік; він же в пору розквіту на світліні 1969-го року, і кадри його керованого підризу восени 1979 р. після трагічних лютневих подій. Аварійному кінотеатру «Родіна» (вул. Театральна-7, фото 69.5) не дали самому впасти і на упередження знесли його в 1980-их роках.

Чи можна було тоді врятувати "брежнєвську імперію" від системної кризи? провести якісь "столипінські реформи", оновити владу, перезавантажити ідеологію? Безглуздо гадати, бо цього ніхто не робив. Зашкарублі кремлівські функціонери, які десятиліттями не вилазили з просиджених владних крісел, так і продовжували рухатися в давно проторованій колії своїх політично-військових амбіцій.

Наприкінці 70-их трохи "воєнізованою" стала і наша Василівка: в 1978 р. на правому березі річки Карачекрак відкрили філіал Запорізького заводу радіоприладів «Іскра» – завод технічного обладнання (ВЗТО) «Супутник». Майже півтисячі робітників офіційно випускали там запчастини до магнітофону «Весна», а неофіційно – плели кабелі, паяли плати і варили конструкції, призначення яких ніхто не знав. Це була лише піщинка у велетенській споруді радянського військово-промислового комплексу, підприємства якого купно зосереджувалися в Україні. А після розвалу Союзу фінансування ВПК в колишньому обсязі припинилося, що також стало причиною високого рівня безробіття під час економічної кризи початку 1990-х років.

Тоді ж, у 1978 р., збудували й пішохідний місточок до заводу через усю річку, який поволі руйнується, як і ВЗТО «Супутник» (див. фото 72.2).

Фото 72.2. Перекошений міст через Карачекрак до заводу вдалечині; аварійно небезпечний і романтичний

Звідки було стільки самовпевненості в тодішніх господарів Кремля? Може вони й справді фанатично вірили в невразливість і праведність марксистсько-ленінської ідеології? – «в цій битві Бог (тобто Ленін) на нашій стороні!», а винятково сприятливу кон'юнктуру на світовому ринку нафтопродуктів вважали вічною і заслуженою? А може це була звичайна клініка старечого маразму... Хтозна, але в грудні 1979 року на підмосковній дачі Брежнєва неповним складом Політбюро ЦК КПРС було ухвалене рішення здійснити державний переворот в Афганістані та ввести туди радянські війська: купка перестаркуватих мізантропів, у складі Брежнєва (73 років), Сулова (77 р.), Андропова (65 р.), Устинова (71), Громики (70), не зморгнувши оком розв'язала десятилітню радянсько-афганську бійню, в якій загинуло 10% населення Афганістану (близько 1,5 млн. осіб) і 14.427 радянських воїнів (60% із них – віком до 20 років, 85% – віком до 25 років); це офіційні дані, проте за оцінками незалежних дослідників втрати радянської армії склали до 140 тис. убитими та до 350 тис. пораненими.

25 грудня 1979 р. почалося масове вторгнення радянських військ на територію ДРА – Демократичної Республіки Афганістан, а 27 грудня спецпідрозділи КДБ СРСР напали на президентський палац і розстріляли всіх, кого в ньому застали: президента разом з родиною, жінками й дітьми, а також присутніх на той момент у палаці урядовців. Так почалася війна в далекій гірській країні, місцерозташуванням якої до того мало хто з нас цікавився. Натхненні радянською пропагандою, сотні наших юних земляків добровільно зголосилися «исполнить свой интернациональный долг» – що це за борг і звідкіля він взявся у зелених юнаків?! За 10 років кризь пекло Афганської війни, згідно з офіційними даними, пройшло понад 160 тисяч українців, з них 2 378 загинули, в тому числі 60 вважаються зниклими безвісти або тими, що потрапили в полон; поранення отримали більше 8 000 українців, з них 4 687 повернулися додому інвалідами. Війна тривала ще й тоді, коли майже всі її призвідники-старигани вже давно сконали від старості в почестях і достатку, та забирала молодь до самого виведення радянських військ з Афганістану 15 лютого 1989 р. На згадку про ті, героїчно-сумні сторінки василівської історії, над автовокзалом встановлено пам'ятник Воїнам-афганцям (фото 72.3).

Фото 72.3. Пам'ятник землякам, воїнам-інтернаціоналістам у м.Василівка

З висоти останніх десятиліть легко бути розумником і споглядати помилки минулого. Але в радянські часи і думки і відчуття були іншими; їх формувала потужна та всебічна пропаганда: куди не глянь, усюди були Ленін, Партія, Комунізм (див. фото 72.4).

Фото 72.4. Світлини брежнєвської доби зі сторінок тодішньої «Нової Таврії»; любов до Леніна вкладалася в дитячі душі змалечку: його портрети носили на шкільній формі вже учні молодших класів (у вигляді янгольської дитячої голівки в обрамленні жовтенятської зірочки), а згодом – і старшокласники (на комсомольських значках); з образом ідеального Месії знайомили на ленінських читаннях у садках, школах і бібліотеках; ніжний погляд Ілліча (а не якогось там композитора) надихав юних піаністів на творчість (з архіву газети «Нова Таврія»)

В руслі ленінської політики навесні 1980 року Василівку обдарували новим пам'ятником В.І.Леніну на перехресті вулиці Соборної та Бульвару Центрального (див. фото 72.5) – він став одним з понад двох мільйонів подібних "шедеврів мистецтва", встановлених в СРСР за роки радянської влади.

Фото 72.5. В 1980 р. пам'ятник Леніну виріс на вододілі річок Чокрак і Карачекрак, на якому в давнину стояли кургани і Василівські храми – святе місце пустим не буває (з архіву «НТ»)

Безупинно прославляючи "Месію" світового комунізму, його "верховні жерці" не забували возвеличувати й себе, часто втрачаючи при цьому всяку міру. Чого лишень варта епопея з трилогією спогадів Брежнєва «Мала Земля», «Відродження» та «Цілина», яку після клінічної смерті в 1976 р., попри значні церебральні порушення геніально, з непересічним літературним талантом написав великий Генсек! Справжніми творцями мемуарів була група професійних журналістів, але брехня заради зміцнення авторитету вождя – набирала обертів: у квітні 1980 року за цю трилогію присмерковому Л.І. Брежнєву вручили Ленінську премію з літератури; тираж кожної книги склав 15 мільйонів екземплярів; твори видавали як окремо, так і одним томом; їх переклали та розіслали в національні бібліотеки 120 країн світу (завдяки шаленим мільйонним накладом гонорар Брежнєва склав 179241 руб.); видали комплект грамплатівок (аудіокниги); вивчення творів було внесено до шкільної програми з літератури (з нудними конспектуваннями "вічних цитат"); з'явилося продовження цього захоплюючого серіалу... А потім, ще за Союзу, влітку 1987 р. безсмертні мемуари Леоніда Іллєча вилучили з книгарень і списали на макулатуру. Хто був дурнем: той, хто возніс трилогію, чи той, хто її скинув?

Ми жили у вигаданому світі комуністичних ідеалів, серед міражів успішності та ілюзії рівності, якої в радянських реаліях ніколи не було. Весь цей цирк затівався і підтримувався заради касти партійно-державної номенклатури – для безбідного життя якої і працювала вся країна. Ця партійна каста ні в чому собі не відмовляла. «Для неї існували спеціальні медичні заклади (санаторії Четвертого управління Міністерства охорони здоров'я), радгоспи, де вирощували екологічно чисту продукцію, закриті цехи, де цю продукцію переробляли. Чинуші, які мали заробітну плату в декілька разів вищу, ніж середньостатистичний громадянин, «отоварювалися» в закритих магазинах та ще й за пільговими зниженими цінами. Товари для цих магазинів закуповувалися, як правило, за кордоном. Ті, хто на кожному кроці проповідував «служіння народові» та «захист його інтересів», жили зовсім в іншому «світі»: житло покращеного планування, безкоштовні державні дачі зі штатом покоївок, кухарів, садівників, водіїв, престижні навчальні заклади для дітей (школи з різними «нахилами» – до іноземних мов, математики тощо), московські та ленінградські вузи для «своїх» випускників, профспілкові відпустки в Криму, Прибалтиці, дружній Болгарії, престижні закордонні відрядження, звідки можна було привезти «буржуазні» ганчірки — що було ще треба можновладцям? А якщо треба було пошити одяг «по фігурі», то для цього існував спеціальний комбінат «Комунар».

Номенклатурні посади починалися з завідуючого лабораторією науково-дослідного інституту, директора школи тощо. На ці посади брали тільки членів КПРС. Дуже важко було потрапити до номенклатурного списку, так же важко було звідти вийти. Тільки якщо ти не «ділився» з начальством, здійснював тяжкий злочин, то могли «здати» органам правосуддя.

Розваливши роботу на одній номенклатурній посаді, чиновник, як правило, переходив на роботу в іншу установу. Мафіозні принципи клановості, родинних зв'язків, знайомств, «телефонного права» були панівними при підборі кадрів. Все це мало щонайтяжчі наслідки як для економіки, так і для морально-психологічного клімату в країні» (цитата з Вікіпедії).

Колись, господарі радянського життя ходили поміж злиднів у неймовірно дорогих шкірянках і при нагані; за часів Застою картинка змінилася, але суть лишилася: тепер вони їздили на чорних «Волгах» з партійним значком на відвороті фірмового піджака.

В 1980 році Москва ще відіграла Олімпіаду-80, яку бойкотувала більшість країн Заходу й ісламського світу на знак протесту проти військової інтервенції СРСР в Афганістан – і це вже мабуть була "лебедина пісня" штучно роздутої, як мильна бульбашка, золотої доби Брежнєвського комунізму – того «комунізму, в якому ми жили, але про це не знали». Бо шара скінчилася, так же незалежно від СРСР, як і почалася: з кінця 1970-их – початку 1980-их рр. розвинуті постіндустріальні країни все впевненіше почали переходити на енерго- та ресурсозберігаючі технології, світові ціни на нафту просіли, і потік нафтодоларів до Союзу обмілів. Всі приспані проблеми враз нагадали про себе: розпочався ще більший "товарний голод" (бо не стало вдосталь валюти на придбання закордонних товарів широкого споживання і харчів), намітилися негативні тенденції в усіх сферах життя. Саме тоді у Василівці неухильно почали занепадати річкові пляжі й табори, міський парк атракціонів – не одразу, ледь помітно, проте напевно. Примара економічної, а слідом за нею соціальної та політичної неспроможності, як "дамоклів меч" знову зависла над Радянською імперією.

А тут ще взяв і 10 листопада 1982 року на своїй дачі помер Л.І. Брежнєв – усі були в шоці, бо персона хворого і нешкідливого Ілліча багатьох цілком задовольняла. Тільки через добу, 11 листопада, про трагічну втрату повідомили всьому світу і радянському народу – ця новина спричинила серед більшості василівців глибокий сум: за 18 років правління дідуся-генсека люди звикли до його анекдотичної особи. Пам'ятаю розгубленість на межі переляку в очах вчителів, коли в день похорону вождя вони разом з учнями замість уроків дивилися по шкільному телевізору траурну процесію. Бог помер... і всі знову чекали змін, як колись після смерті інших богів: Леніна і Сталіна.

І зміни відбулися. На владний Олімп зійшов дідусь Ю. Андропов – колишній керівник КДБ СРСР. Але ж усі знають, що «колишніх чекістів не буває», і ця залізна чекістська хватка проявилася в манері його керування. Він вперше вголос висловив занепокоєння економічним станом країни, проте цапом відбувайлом і причиною всіх соціально-економічних труднощів були названі не системні вади радянського режиму і недалекоглядність Партії, а... «низька виконавча дисципліна на місцях, брак відповідальності, нецільове використання робітниками і службовцями робочого часу й матеріальних ресурсів, розкрадання соціалістичної власності, пияцтво та інші зловживання». Винним у невдачах Партії проголосили народ і ревно взялися за наведення порядку по всій країні.

В ті часи дружинники спеціального народного контролю ходили вулицями Василівки, заходили в магазини й інші громадські місця та виловлювали всіх, хто без поважної причини в робочу годину залишив своє робоче місце (школярів-прогульників це теж стосувалося). В такій атмосфері страху і покарання минуло декілька місяців, а потім старий чекіст зненацька помер, і з початку 1984 року на владний трон сів 72-річний дідусь К. Черненко, повертаючи країну до спокою брежнєвських часів. Критичні проблеми лагідно замовчувалися, наче їх і не було, місто забудовувалося (див. фото 72.6), комунізм тривав.

Фото 72.6. Пам'ятні новобудови 1984 року: новий «Універмаг» і кав'ярня «Казка»

Але правління нового старого Генсека тривало всього рік, і на початку весни 1985 р., після кількох місяців перебування в лікарні К. Черненко теж помер. Треті урочисті похорони за неповні 2,5 роки – це вже було занадто. І простившись зі старою брежнєвською гвардією, на пост Генерального секретаря ЦК КПРС обрали відносно молодого (54 р.), енергійного й амбітного М. Горбачова, якому передали ключі від держави разом з усіма її проблемами.

73. Горбачовська Перебудова

В березні 1985 р. василівці отримали нового верховного лідера, який визначав наше життя впродовж наступних шести років – Михайла Горбачова. В своїй першій же публічній промові на квітневому пленумі ЦК КПРС рішучий генсек щиро визнав, що економіка СРСР перебуває в передкризовому стані та потребує негайних рятівних реформ. З дико застарілим (і фізично і морально) обладнанням, з енерго- й матеріаловитратними технологіями, великою часткою ручної праці та мізерним рівнем комп'ютеризації – годі було й думати конкурувати з розвинутими країнами світу. І далі закривати очі на цю прірву відсталості вже було просто неможливо; наприклад, тільки у 80-их роках ми почали користуватися речами, які ще з 30-х років були звичними на Заході: пральні машини, холодильники й інша побутова техніка (див. фото 69.8). До того ж, світ прискорено рухався шляхом прогресу й глобалізації – відсидітися, як раніше, в глухій ізоляції від усіх сусідів стало нереально, все більш поширені радіохвилі робили стару "залізну завісу СРСР" прозорою для багатьох громадян. Навіть мій бунтівний дідусь Василь із забитого сусіднього села, після відсидки в сталінських таборах (1943 - 1949), вже в брежнєвські часи примудрявся нишком слухати по ночам далекий «Голос Америки» в тріскучих динаміках домашньої радіоли.

Тож, далі затягувати з капітальним ремонтом трухлюї будівлі Радянського Союзу було ніяк і, частково оновивши склад Політбюро, Горбачов з новою командою рішуче проголосив курс на реформи. В пам'яті сучасників вони назавжди пов'язані зі словами: перебудова, нове мислення, гласність, демократизація, прискорення, – за якими стоїть багато цікавих подій. Це була відчайдушна спроба швидкими темпами запобігти катастрофі.

Однією з екзотичних горбачовських реформ була антиалкогольна кампанія 1985 - 1987 років. Держава вперше пішла на зниження доходів від алкоголю, які були значною статтею державного бюджету, різко скоротила його виробництво й оголосила справжній джихад алкоголікам і п'яничкам, серед яких немало було і членів КПРС (бо майже всі поважні справи традиційно вирішувалися за горілкою). У той час було вирубано безліч виноградників; пропагувалися безалкогольні весілля (ховаючись, гості пили самогон із чайних сервізів); з кінофільмів вирізалися сцени вживання алкоголю; через повальне самогоноваріння з магазинів щезла сировина для його виготовлення – спочатку цукор, а за ним і дешеві цукерки, томатна паста, горох, крупи тощо (цукор стали видавати по талонам). Але найбільшим прорахунком влади в цій антиалкогольній компанії, мабуть, було те, що «простий нарід» змусили тверезо поглянути на радянський режим з усіма його вадами і несправедливостями, без наркозу (нині в Росії діє протилежна стратегія: не дати народу сфокусувати погляд на владі).

Попри гастрономічні "ущемлення в правах" більшості пересічних василівців, 1985 рік минав на хвилі загального піднесення, в ейфорії нових пропагандистських лозунгів та в очікуванні позитивних змін. Віктор Цой імпульсивно співав: «Перемен требуют наши сердца!», і йому в унісон вторила вся країна. Радянська цензура ослабила свою хватку, реабілітували багатьох невинно засуджених за інакомислення (не встигли з Василем Стусом – він загинув у пермському таборі 4 вересня 1985 р., коли я з комсомольським значком пішов у 9 клас нової російської школи м. Василівка; як запізналися і з Юрієм Литвином – 05.09.1984, і з Олексою Тихим – 05.05.1984, і з багатьма іншими).

З 1985 роком пов'язана поява нового василівського мікрорайону – 40 років Перемоги, і відкриття шикарного 3-поверхового будинку російської школи (нині гімназія «Сузір'я»). В середині 1980-их років усе російське було в особливому фаворі – наслідок довготривалої і жорсткої русифікації (точніше «московщення»). Її неймовірні масштаби і сатанинські методи – то вже тема іншої оповідки, зазначу лише, що Стуса, Литвина і Тихого було знищено саме за мову; що в середині 1980-их років на все м.Запоріжжя лишилася тільки одна україномовна школа №31; що з 1983 року вчителі російської мови одержували 15% надбавку до зарплати в порівнянні з усіма іншими вчителями; що в бібліотечних фондах Василівки російськомовних книжок до початку Перебудови стало вчетверо більше, ніж україномовних; і т.д. і т.п.

Доба Перебудови сприяла відновленню забутого кооперативного руху, який став провісником майбутніх приватних підприємств, намітилися перші кроки переходу економіки СРСР до ринкових відносин – проте в консервативних душах партійців непорушно сиділа догма, що ринок все ж таки мусить бути регульованим. Ким? Звісно ж, Партією. Комуністи прагнули будь-що зберегти монополію КПРС на абсолютну владу в державі! Навіть якщо це загрожуватиме існуванню самої держави. Перефразовуючи класика, можна сформулювати їхні думки так: «Або Росія наша (ЦК КПРС), або взагалі ніякої». То тільки цар Микола II міг демократично зректися влади заради майбутнього Росії; більшовики такими не були. Всі ці безкомпромисні владні претензії номенклатури перетворювали більшість реформ в ніщо. Та навіть, якщо і були в команди Горбачова ширі пориви щось змінити, то часу на реформи вже просто не лишалося: зненацька і безжалісно світові ціни на нафту обвалилися... Ще в жовтні 1985 року барель нафти коштував \$30,35, а в березні 1986-го за нього давали тільки \$10,43... Валютні надходження від вивозу нафти (нафтодолари), які в останні роки складали більше половини вартості експорту СРСР, впали майже втричі; внаслідок чого стрімко загострився товарний дефіцит всередині держави, одразу ж непосильним тягарем стали військові витрати (які висмоктували 25% держбюджету СРСР), замаячила неминуча поразка в Холодній війні.

А 26 квітня 1986 р. на додачу до всіх проблем ще й вибухнув розташований на півночі України Чорнобиль, створюючи небачену до тоді екологічну катастрофу. Про аварію на АЕС компартія, яка згідно зі Статтею 6, Конституції СРСР 1977 р. пафосно іменувала себе єдиною «керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій, [і тут же] КПРС існує для народу і служить народові», так от, ця Партія повідомила своєму народу про безпрецедентне радіоактивне зараження вже після того, як про це гудів увесь світ, із запізненням в декілька днів; і дозволила людям браво марширувати на обов'язкових 1-Травневих демонстраціях замість екстреної профілактики та евакуації (див. фото 73.2). Після цього підлого замовчування, довіри до влади комуністів вже не було, компартія втратила свій і без того заплямований авторитет (в добу Гласності відкривалися все нові сторінки мерзотного минулого червоної диктатури, доти суворо приховані).

Фото 73.2. Одна з останніх Першотравневих демонстрацій у Василівці (1989 р.) – демонстрація відданості підлеглого народу; – демонстрація сили владної верхівки (одні на піраміді, інші внизу). Такі демонстрації (від лат. *dēmonstrātiō* – показ) проводилися регулярно щонайменше двічі на рік: 1 Травня і 7 листопада, Жовтнева революція. Для більшості василівців вони були позбавлені будь якої політики і сприймалися, як веселі карнавали в Ріо-де-Жанейро (поміст з Леніним на колищатках – «Нова Таврія» 1970 р.)

На XXVII з'їзді КПРС (1986 р.) кремлівські комуністи спробували ще раз оживити віру радянських людей в комунізм і прийняли «нову редакцію Третьої Програми КПРС», яка мала вести до побудови комунізму. Але глибока економічна криза другої половини 1980-их років показала повну неспроможність не те що ідеї побудови Комунізму, а навіть проміжної концепції Розвинутого Соціалізму. Дивлячись на пусті прилавки магазинів і мнучи в руках продуктивні карточки, народ більше не вірив "жирним котам" з партійної номенклатури і не бачив жодної причини й надалі терпіти їхнє панство. Стара ідеологія будівництва комунізму цілковито збанкрутувала; натомість не було запропоновано нічого, що виправдовувало би керівну роль КПРС у радянській державі – все більше рядових комуністів почало відмовлятися від членства в Партії, крах влади ставав очевидним.

Першими свої претензії до Кремлівської влади висловили національні окраїни:

- наприкінці 1986 р. спалахнув Казахстан;
- в 1987 р. розгорівся конфлікт у Закавказзі, який невдовзі переріс у справжнісіньку війну між двома союзними республіками (Вірменією, Азербайджаном) за Нагірний Карабах;
- навесні 1989 р. зайнялася Грузія; слідом за нею – Узбекистан;
- на початку 1990 р. – пихнула Молдова (навколо Придністровського конфлікту);
- в 1990р. тривали бої в столицях Таджикистану, Азербайджану, Вірменії;
- від початку 1991 р. запалала Прибалтика (Литва, Латвія).

Всюди на придушення національних конфліктів і "сепаратистських" вимог республік Кремль кидав свої війська, всюди жорстоко розганяли протестантів і гинули цивільні люди, – все це ще більше розпалювало ненависть до Москви і бажання будь-що звільнитися від її примусової опіки. Починаючи з 1987 р., в багатьох союзних республіках виникли громадські організації та рухи, які відкрито ставили на меті відокремлення від СРСР та створення незалежних національних держав. З другої половини того ж таки року Радянський Союз увійшов у смертельне піке своєї останньої фази існування – в фазу остаточного краху командно-адміністративної економіки і політичного розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Ні про які подальші перегони з капіталістичним загниваючим Заходом і продовження Холодної війни – вже не йшлося. В 1989 р. Москві довелося вивести війська з Афганістану, влітку того ж року впала Берлінська стіна, демократичні сили скинули маріонеткові режими Кремля в Східній Європі, а невдовзі, влітку 1991 року розпався і весь промосковський блок країн Варшавського договору – Червону Армію-визволительку майже через півстоліття після закінчення Другої Світової війни нарешті вдалося виставити зі "звільненої" нею Європи. Все це стало символом програшу СРСР в Холодній війні.

Часто, останнього Генсека ЦК КПРС Михайла Горбачова звинувачують у тому, що він розвалив *«Союз нерушимий республік свободних... Єдиний, могутий Советский Союз!»*. Але насправді, той Союз, який дістався йому в спадщину, вже давно не був ні непорушним, ні могутнім. За "сталінських" часів СРСР тримався на рабській праці мільйонів політв'язнів, безпаспортних кріпаків-колгоспників і напівпримусових робітників-пролетарів; а за "брежнєвських" часів – на експортних нафтодоларах від продажу за кордон ресурсної сировини. Обидва ці шляхи збагачення вичерпали себе ще до Горбачова. Чи були у злиденного Союзу середини 1980-их років дійсні шанси виграти давно розпочату провальну війну в Афганістані та гонку озброєнь Холодної війни? Наскільки винен особисто Горбачов у Чорнобильському вибуху, і чи міг він його упередити? Як ще кривавіше можна було придушувати заворушення в бунтівних республіках (тільки в Баку в січні 1990 р. загинуло понад 130 осіб)? Можна було обрати північно-корейський шлях розвитку – зразковий тоталітаризм у класичному варіанті крайнє азійської деспотії, але, на щастя, М. Горбачов по ньому не пішов (чого йому ніколи не пробачать кровожерливі сталіністи).

Клаптикова Радянська імперія СРСР, об'єднана утопічною ідеєю побудови комунізму в суціль ворожому капіталістичному оточенні, без рабів і нафтодоларів більше не трималася купи та почала розвалюватися. Без моря крові та океану грошей подальше існування КПРС і Радянського Союзу стало об'єктивно неможливим.

74. Агонія Радянського Союзу

Наприкінці 1980-их років події в неосяжній країні розгорталися з такою карколомною швидкістю, що василівці просто не встигали за ними стежити. Деяко потрапляло на шпальти газет і в новини державного телебачення (але далеко не все), про щось дізнавалися з мобільних радіоприймачів (які тоді часто тримали біля вуха, навіть ідучи вулицею), щось писали в самвидаві та поширювали буклетами і листівками. Все це було незвично і трохи дико.

Політика демократизації суспільства призвела до втрати компартією своєї монополії на ідеологію та владу. В 1989 році вибухово сформувався потужний «Народний Рух України за перебудову», який втягнув у вир національного життя і нашу Василівку. Проте сили все ще були нерівними: в державних ЗМІ всіляко цькували «націоналістів-бендерівців», вішаючи на них «постріли в спину», «згвалтованих вчительок російської мови», «забиті немовлятами колодязі» та інші шедеври того, що сьогодні звично зветься чорним піаром. І ця пропаганда робила свою справу: від українських націоналістів у Василівці шарахалися, їх бойкотували, лаяли, а в нашій молодіжній компанії вони були об'єктами насмішок і кпин. Найактивніших рухівців традиційно викликали на профілактичні бесіди в "органи", звільняли з роботи, били "невідомі". Та попри все, народний рух за перебудову набирив обертів, у 1990 році до нього приєдналися інші демократичні сили, претендуючи на своє місце в парламентській державі СРСР (так-так, формально Радянський Союз був парламентською державою, де вся повнота влади зосереджувалася в руках Верховного Совета, або ж українською – Верховної Ради). В січні 1990 р. Народний Рух заявив про себе на всю країну гучною акцією: в переддень свята злуки ЗУНР і УНР, в неділю 21 січня мільйони людей (за офіційними даними КППС близько 450 тисяч чоловік; за неофіційними оцінками – від 1 до 5 мільйонів) взяли за руки і від Івано-Франківська (де в 1919 р. була резиденція парламенту ЗУНР), через Львів – аж до Києва (де тоді відбулася злука) утворили «живий ланцюг» (фото 74.1).

Фото 74.1. «Живий ланцюг» 21 січня 1990 р. став яскравим свідченням відродження і єдності українців

Відчуваючи стрімке зростання чисельності демократичних сил в парламентах Союзу і республік, ЦК КППС вирішив змінити форму правління з парламентської на президентську, щоб зберегти владу в одних, звісно ж комуністичних, руках. 15 березня 1990 року III-й З'їзд народних депутатів СРСР таємним голосуванням обрав Генерального секретаря ЦК КППС М. Горбачова першим (і останнім) Президентом СРСР. Формально, Горбачов став одноосібним керівником всього Союзу, але фактично, його владу підважував опальний опозиціонер Б.Єльцин, якого 29 травня 1990 року Перший з'їзд народних депутатів Російської федерації обрав Головою Верховної Ради РРФСР. Чим далі, тим більше загострювалося двовладдя в розхитаній імперії: Президент всього Союзу проти Голови парламенту найвпливовішої його республіки – Російської федерації.

Намагаючись зменшити вплив Президента СРСР на внутрішнє життя "демократичної" республіки, народні депутати Російської федерації на тому ж з'їзді прийняли «Декларацію про державний суверенітет РРФСР» – так офіційно з'явилася демократична Росія. Копіюючи дії "старшого брата", слідом за Російською РФСР аналогічні Декларації прийняли Українська РСР (16 липня) і Білоруська РСР (27 липня). Таким чином, влада вислизала з рук Горбачова.

Навряд чи пересічні василівці надто задумувалися над цими політичними питаннями в тих далеких 1990-их роках. Усе життя нас тільки того й навчали, що не думати. За нас це завжди робила компартія, навіть тоді, коли ми одноголосно виражали своє (начебто вільне) волевиявлення на радянських виборах. Громадянського суспільства в ті роки ще й близько не було – отара, слухняна і вишколена паства успішно селекціонованої породи Homo Sovieticus. Мене з друзями абсолютно не цікавило все те "політичне лайно" і перетягування ковдри між різними гілками і структурами влади. І причиною була не стільки безтурботна молодість, як успадкована від пращурів рятівна в умовах тоталітаризму політична пасивність.

Прикладом "мертвості" нашого тодішнього національного духу може слугувати подія святкування василівцями разом із запоріжцями 500-річчя козацтва 5 серпня 1990 р. На цю грандіозну маніфестацію, організовану Народним Рухом з метою «виховання історією», з усіх областей республіки й українського зарубіжжя з'їхалися в Запоріжжя сотні тисяч гостей, вбраних у святкові вишиванки, на піднесенні духу, сподіваючись отримати потужний заряд енергії вже від самого перебування на історичній батьківщині українського козацтва. Проте їх зустріли переважаючі нерозуміння, пасивність і байдужість місцевих жителів. Влучно ті почуття наших земляків на унікальній всеукраїнській акції передав словами С. Овчаренко: *«Поневоле чувствуешь себя не в своей тарелке, если тебя приветствуют как хозяина дома, а ты здесь, – только временный житель, а хозяин давно умер и память о нём утеряна...»*. Таким був стан *«животной пассивности масс»* мешканців Запорізького краю, в якому автор вбачав *«источник силы КПСС»* (матеріал з книги Турченка Ф.Г. «ГКЧП...», с.38; фото 74.2).

Фото 74.2. Велелюдне святкування 500-річчя Запорізького козацтва в Запоріжжі 5 серпня 1990-го року, організоване Народним Рухом України за перебудову (світлина зі Всемережжя)

На початку нового 1991 року ще ніхто й гадки не мав, що це буде останній рік СРСР, що саме в цьому році світова Радянська імперія розвалиться. Помирали боги: Ленін, Сталін, Брежнєв, – але щоб уся держава, яка займала 1/6 частину земного суходолу, взяла і луснула – таке якось просто не вкладалося в голову – ні, це нереально! Проте це сталося.

Коли вибухнула Чорнобильська АЕС, вчені посекундно відтворили передуючі події, щоби зрозуміти, як така неймовірна аварія взагалі могла виникнути! З неменшою прискіпливістю цікаво було би придивитися й до процесу розпаду радянського колоса, внаслідок чого Василівка враз перефарбувалася з червоних – у жовто-блакитні кольори. Не занурюючись у деталі, – падіння "Вавилонської вежі" відбулося приблизно так:

Після прийняття влітку 1990 року деякими республіками «Декларацій про державний суверенітет», роль Всесоюзного керівництва Горбачова ставала все більш примарною: владні повноваження і власність перетікали від союзного центру до республік. Поставало резонне питання: а чи потрібен старий СРСР з його суворо централізованою владою ЦК КПРС новим суверенним республікам?

І от, щоби хоч якось узаконити свою сумнівну потрібність, Президент СРСР Горбачов вперше (і востаннє) за всю історію Радянського Союзу звернувся до народу за підтримкою, і 17 березня 1991 р. провів Всесоюзний референдум про збереження СРСР: *«Чи вважаєте ви за необхідне збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік...?»* – 78 % мешканців Радянського Союзу (і 70 % – по Україні) відповіли схвально: *«Так!»*. А як відомо, найвищим джерелом влади в СРСР є народ (принаймні формально), тож заручившись його підтримкою, Горбачов тепер мав повне юридичне і моральне право сказати своїм опонентам (демократам і сепаратистам), що вони йдуть не лише проти Союзного центру, але й проти волі народу! Це голосування дало центральному апарату партії (тепер іменованому «союзним керівництвом») індульгенцію на переслідування нових противників волі народу (попросту – ворогів народу). Саме з весни 1991-го року, за прямою вказівкою ЦК КПРС секретарі місцевих парткомітетів почали укладати «Політичні карти областей» – своєрідне досьє на противників правлячого

комуністичного режиму в кожній області; ця інформація надходила в обкоми з райкомів – Василівського в тому числі. Декілька таких «Карт», які в паніці комуністи забудуть знищити, незабаром потраплять в руки опозиції; серед них збереглася й «Політична карта Запорізької області». Наскільки б масштабною стала нова хвиля репресій у випадку перемоги комуністів – невідомо, але василівці вважали її цілком можливою (бо так було завжди, в усі попередні десятиліття), і постійне почуття страху перед можливими чистками ні на мить не залишало тодішніх опозиціонерів-демократів. Здається, що популярний в ті роки короткий політичний анекдот: «*Перестройка, перестрелка, перекличка*», – був не таким вже й безневинним.

Горбачов зробив свій хід, але опозиція теж не спала; в той же безневиний референдум вона протягла і своє опитування: росіян запитали, чи погоджуються вони на введення посади президента в Російській республіці, а Народний Рух спитав у мешканців Української РСР, чи хотіли б вони створити новий Союз Суверенних Держав на основі тогорічних «Декларацій» про суверенітет? Обидва питання пройшли, на радість демократичних сил.

За результатами цього референдуму, в квітні 1991 р. росіяни ввели в себе в республіці посаду президента; а невдовзі, їхні дії змавпували й українські посадовці, теж запровадивши в УРСР посаду президента (5 липня 1991 р.).

10 липня Бориса Єльцина обрали президентом РРСФР (пізніше просто РФ) – тепер на теренах Радянської імперії стало одразу два могутніх президента: всього Союзу і величезної Росії (згідно з «Декларацією» – суверенної, тобто незалежної від Союзу).

Напевно, за пару місяців українці б теж обзавелися власним президентом, як і сусіди. Про це свідчить і те, з якою увагою наше тодішнє республіканське керівництво поставилося до роковин прийняття «Декларації про державний суверенітет УРСР». В 1991 році 16 липня оголосили "Днем Незалежності" – святковим і неробочим днем, яке відсвяткували в кращих брежневських традиціях: заядли комуністи, перші особи адміністрацій всіх рівнів, урочисто покладали квіти з нагоди "Дня Незалежності" до... пам'ятників Леніну, які стояли в центрі кожного села і містечка – театр абсурду! Але в битві за перерозподіл владних повноважень і власності (від Союзного центру до Республіканських структур) наші комуністи готові були й не на такі викрутаси, аби тільки стати невідомими центру і повновладними господарями краю. Водночас створювалася ілюзія, що мету демократичних сил досягнуто, незалежність отримано, державу оновлено... хоча насправді, при владі лишалася та ж сама номенклатура, та ж сама ідеологія. Можливо, "щирі незалежники" з обкомів і райкомів КПУ ще довго б тупцювали на шляху до "нової радянської незалежної України", але в серпні 1991 р. цей процес стрімко пришвидшився бруталним військовим переворотом у Москві.

Серпень – апогей канікул, відпусток і курортів; всі, хто не встиг впродовж зрадливо швидкого літа здійснити паломництво до моря – наздоганяють втрачене: трасам не вистачає смуг для нетерплячих автівок, пляжі перетворюються на мурашники, а прибережні води – на первісний бульйон, з якого почалося органічне життя на нашій планеті. Після вихідних усі повертаються з морів спеченими, отруєними, укачаними... проте з почуттям виконаної місії: – життя вдалося! Саме таким був понеділок 19 серпня, коли переповненим емоціями людям не хотілося не те що виходити на роботу, а й просто підтримувати в собі буденне життя: «хто важко працює, той важко й відпочиває». Принаймні до політики в цей день душа не лежала.

Але неймовірні новини з Москви почали висмикувати радянських людей із блаженної нірвани відпочинку і кидати в крижані обійми непевності та страху: зранку якісь самозванці захопили владу в країні, й ніхто не міг пояснити, що від того буде всім і кожному?

Тільки згодом, вже по всьому, василівці дізналися, що в той день, ще до сходу сонця, Президента СРСР Горбачова повсталі військові взяли під домашній арешт на президентській дачі в українському Форосі, заблокувавши від навколишнього світу, а його заступник Янаєв з купкою силовиків із КДБ, армії та МВС перебрали на себе всі владні повноваження в СРСР. О 6-й годині ранку заколотники повідомили про це народ і закликали до спокою та покори новим лідерам – Державному комітету з надзвичайного стану (російською – ГКЧП). В той же день о 9-й годині спеціально прибулий з Москви до Києва Головнокомандувач Сухопутних військ Варенников оголосив ультиматум Голові Верховної Ради України Кравчуку скоритися – погрожуючи у випадку акцій непокористосувати військову силу.

Але, можливо, той ультиматум був і зайвим, бо покора центральній московській владі була в крові у наших республіканських, обласних і районних начальників; що-що, а партійну дисципліну в КПУ ще ніхто не забув. Годішній Голова Верховної Ради України Кравчук, майстер пробігти між крапельок дощу не намокнувши, властиво робив заяви "ні про що", але з Києва у Запоріжжя в той же день, 19 серпня, полетіла секретна шифрограма ЦК КПРС всіляко сприяти ГКЧП. Це розпорядження ЦК було обов'язковим для виконання всіма райкомами, які за десятиліттями відпрацьованою звичкою копіювали всі дії обкомів, Києва і Москви. Серед інших вказівок про забезпечення громадського порядку, які спустили василівцям, була й така: *«ограничить и обеспечит контроль пользования множительной техникой»* [справа в тому, що в Запорізькій області тих років демократи практично не мали доступу до газет, радіо й телебачення; їм заборонялося проводити мітинги і демонстрації, їм відмовляли в приміщеннях; тому основним зняряддям опозиції були листівки й самвидав, а вся копіювальна техніка була на суворому обліку в КДБ]. Ці надзвичайні заходи покликані були залякати населення і відбити бажання навіть думати виходити на протести. Заклики до стриманості звучали в усіх районах; саме на переляк і політичну пасивність людей робили ставку заколотники; і серпневий ранок після курортних вихідних цьому якнайкраще сприяв.

Чого ж хотіли організатори військового перевороту? Якщо коротко, то відновлення керівної ролі Партії над усіма республіками розхитаного СРСР, збереження монопольного становища компартійної номенклатури, на яке в останні роки зазіхнули демократичні сили. Планувалося швидко скрутити голову ще не окріплій молодій опозиції та рішуче повернути до покори постгеноцидне суспільство, допоки воно ще зовсім не розгвинтилося. Цього ж від усієї душі бажала й більшість пригорованих системою українських комуністів. Тому КПУ і Кабінет Міністрів України підтримали переворот, і про свою солідарність із заколотниками оголосили виконкоми багатьох міських і сільських рад. Багатьом василівським членам КПУ, незадоволеним м'якотілою політикою Горбачова, 19 – 20 серпня подарувало справжнісіньке свято реконквісти, і вони окрилені чекали на рішуче наведення порядку.

Щодо більшості населення Радянського Союзу, зацькованого численними репресіями і голодоморами, пугачисти не помилилися – ті понуро і звично зайняли вичікувальну позицію. Але знайшлася опозиційна меншість, яка хоч і боялася реваншу сталінізму (не безпідставно), проте мужньо вийшла на захист свободи і молодій демократії. Потужним стимулом до опору стала категорична заява Президента РРФСР Б.Єльцина проти заколоту – демократичні сили Росії і Москва тоді стали центром спротиву самозваним комуністичним сталіністам.

З перших же годин на битву з реваншистами тоталітарного режиму піднялися рухівці, наше славне студентство, шахтарі, деякі облради. Варто зауважити, що серед членів Руху в ті роки були не самі "українці-бандерівці", але й багато росіян (лібералів, «общедемократов») – усіх рухівців тоді єднала боротьба проти комуністичного режиму і відданість демократичним ідеалам. Як і кожне "об'єднання проти когось", а не "об'єднання заради чогось" – цей союз виявився нетривким і розпався одразу ж по досягненні основної мети, бо погляди рухівців на майбутнє Української держави були вкрай відмінними (наприклад, російські демократи і чути не хотіли про існування самостійної України поза межами Союзу Суверенних Республік – «російський демократ закінчується там, де починається українське питання», В.Винниченко).

В тих умовах невідомості та величезної загрози реваншу сталіністських сил і репресій виглядає справжнім героїзмом публічний протест двадцяти депутатів Запорізької облради (з поіменним підписом), який в другій половині дня 19 серпня наважився опублікувати в газеті «Запорізька Січ» (тиражем 30 тис. примірників) її не менш мужній редактор А. Ланчик. На тлі жорсткого інформаційного голоду це «Звернення 20-ти» несказанно підняло на душі все демократичне населення Запорізької області. Взагалі, 19 і 20 серпня стали "моментом істини" для багатьох наших земляків: навіть деякі "рухівці" після перших же повідомлень з Москви познімали з себе жовто-блакитні значки, не відповідали на телефонні дзвінки товаришів, які пропонували вийти на мітинг, а деякі з тих, хто місяцями не платив партвнески, хутко побіг до партторгів відшкодовувати заборгованість (Турченко Ф.Г. «ГКЧП...»). Та все одно, «Заява 20-ти» і мітинги на майдані Фестивальному в Запоріжжі (до 500 чоловік 19 і 20 серпня), які КДБ не займав, а лише спостерігав і фіксував, врятували честь Запорізького краю.

Радість прихильників компартії і тоталітарного режиму тривала пару днів. Вже на вечірній прес-конференції в Москві 19 серпня лідери перевороту виглядали непереконаливо і нервозно, а після їхнього невдалого нічного штурму парламенту РФ ("Білого дому") з 20 на 21 серпня – багатьом стало зрозуміло, що збройний путч влаштували нездари, і що він має доволі сумнівне майбутнє.

Першими відреагували на провал владного перевороту аналітики з КДБ – майже дві доби, 21 і 22 серпня, в дворі Запорізького КДБ палали дві залізні печі, безслідно знищуючи матеріали про діяльність КДБ і його агентів. Після 24 серпня замітати сліди почали і в МВС, професійно підмінюючи папери в справах на опозиціонерів на нейтральні за змістом. Масово знищували папери в обкомах і райкомах, згідно з секретною шифрограмою з Москви ще за підписом Горбачова: *«в случае угрозы захвата партийных зданий враждебно настроенными элементами»* слід було негайно знищити цінну документацію, шифрувальне обладнання і шифрувальні коди. Після провалу путчу подібна ж дублююча вказівка надійшла і з ЦК КПУ, який вимагав перемолоти весь компромат на КПУ «соломорізкою»; очевидці запевняють, що машинка, яка подрібнювала папери перед спаленням, працювала тоді в Запорізькому обкомі партії понад добу. В ті ж дні в паніці знищували документи комуністичного режиму і в нашій Василівці; можливо тоді В. Мешков наштовхнувся в райкомі на цілі стоси корінців від справ на репресованих василівців: на його наївне прохання передати ці вже історичні документи в музейний фонд Василівки, йому відповіли ухильно, а на завтра всі перев'язані шпагатом кіпи зникли в невідомому напрямку – який же дурінь лишить докази злочинної діяльності КПРС? Обкомівці й райкомівці не лише знищували документи, але й ховали партійні гроші. Коли в жовтні 1991 р. КРУ Мінфіну України й обласне управління Нацбанку провели ревізію рахунків обкому КПУ, то на них вже нічого не було – їх "обнулили" (Турченко Ф.Г. «ГКЧП...»).

Провальний путч викликав глибоку неприязнь до амбітної і разом з тим вже нездатної керувати імперією компартії. КПРС потрапила в жорстоку опалу, як корінь всього зла, а над усіма комуністами-невдахами зависло звинувачення в підтримці державного перевороту, тобто в державній зраді. Вже 23 серпня Б.Єльцин своїм указом рішуче заборонив діяльність КПРС і КП РСФСР (створеної в 1990 р.) на території всієї Російської федерації. Аналогічне рішення щодо філіалу КПУ прийняла й поміркована Верховна Рада України вже після остаточного розгрому заколоту; причому зробила це типово по-українськи: спочатку тимчасово призупинила діяльність КПУ (26 серпня), а через чотири дні, 30 серпня, прийнявши та огледівшись на всі боки, зваживши всі можливі наслідки і ризики, ухвалила рішення щодо припинення діяльності КПУ взагалі. Як не намагався ЦК КПУ в ці дні тільки відмежуватися від КПРС, зберігаючи себе і наполягаючи лише на «повній самостійності КПУ» (щоби, коли все уляжеться, розпочати з цього плацдарму новий контрнаступ), але ситуація вже цілковито виходила з-під контролю партапарату, а сам він перебував у стані паніки (завдяки рішучим крокам Єльцина; боялися, що доведеться відповідати за підтримку державного перевороту).

З такими ж потугами, в стражданнях і муках, народжувала Верховна Рада України й акт незалежності своєї держави. Як колись УНР з четвертої спроби (Четвертого Універсалу) нарешті перегризла пуповину, яка її тримала з Російською імперією, так і номенклатурна Верховна Рада, з болем 24 серпня на позачерговій сесії ВР УРСР ухвалила акт Незалежності, фактично вдруге проголосивши Україну незалежною демократичною державою. До речі, до заколоту питання про Незалежність України взагалі було не на часі (на радість російських демократів-рухівців), але путч радикально змінив настрої і державників і громадян.

Проте ні «Декларація про державний суверенітет України» 1990 року, ні «Акт проголошення незалежності України» 1991 р., якими б голосними вони не були, однаково не мали статусу конституційних актів; бо в повноваження Верховної Ради УРСР не входили питання такого рівню. Згідно з Конституцією СРСР і Української РСР, тільки народ Української РСР, як володар всієї повноти влади в республіці, мав право прийняти це рішення на референдумі. Формально, до проведення всеукраїнського референдуму, Українська РСР лишалася в складі СРСР, і жодна міжнародна організація чи країна світу не могла визнати її державну незалежність. Чинні норми міжнародного права зобов'язували Верховну Раду УРСР провести такий республіканський референдум. Тож, до кінця 1991 року Україна лишалася СРСР-залежною.

Ось так, стрімко, за останні 10 днів літа 1991 року, змінилося політичне життя Радянського Союзу, України, Запорізької області та Василівки в їхньому складі. Може дехто з василівців, загубившись на курортних морях і випавши з круговерті подій, навіть не зрозумів, коли і як все відбулося: куди поділася вічна КПРС і звідки взялася незалежна Україна? (див. фото 74.3).

Фото 74.3. Після того, як з СРСР вийшла Росія (12 червня 1990 р.), Україні там робити вже було нічого

Чим далі від центру до периферії, тим інертніше відбувалися зміни на місцях. Попри те, що 24 серпня Київ ухвалив Акт Незалежності, а 26 серпня на виконання постанови Києва про тимчасове призупинення діяльності КПУ (як регіонального підрозділу КПРС) облради почали опечатувати партійні приміщення – попри це все запорізькі комуністи не поспішали змінюватися і на першій після заколоту позачерговій сесії Запорізької облради відмовилися підняти над Запоріжжям жовто-блакитний прапор поряд з українсько-радянським. Тільки 27 вересня, коли майже в усіх областях вже майоріли українські прапори, комуняки скрегочучи зубами підняли "мазепинсько-петлюрівсько-бандерівське" знамено і над Запорізькою Радою.

Серед усіх районів Запорізької області Василівка – чи не "найчервоніший" райцентр. Тому перехід від червоних до жовто-блакитних кольорів у нас відбувався ще повільніше, але врешті-решт таки теж відбувся: більшість партійних низів сприйняла припинення діяльності КПУ цілком спокійно, а решті василівців було тим паче байдуже; всі зміни у Василівці були простим відголоском обласних змін.

Хоч комуністи з тріском і програли путч, а їхню партію заборонили – проте вони так само лишилися при владі в Україні, Запоріжжі та Василівці – замінити їх тоді було ще просто ніким. Щодо молодих демократичних сил, то об'єднані в один фронт проти спільного ворога – КПРС, вони розпалися одразу ж після його розгрому (якщо таким можна вважати папірець про заборону діяльності компартії); у вересні 1991 Рух розколовся, бо кожен по своєму бачив майбутнє нової держави. Натомість комуністи, спритно "включивши задню" після провалу заколоту, невдовзі швидко оклигали і перефарбувавшись в національні кольори, знову стали першими, другими і третіми особами області та району. Врешті, метою номенклатури завжди була влада, а політичні кольори – то тільки засоби для її досягнення.

Більшість комуністів так ніколи й не стали демократами чи самостійниками, але це не завадило їм обійняти всі ключові посади в Незалежній Україні, проти якої ще вчора вони так люто боролися. Участь демократів у владі сприймалася ними, як річ не тільки небажана, а й просто неможлива. І в добре згуртованій старій номенклатурі це вийшло: демократичні сили знову опинилися на маргінесі політики. *«Поки ми бігали з прапорами й мегафонами, вони брали під контроль власність»*, – згадує ту пору запорожець К. Лямцев. А як же причетність до путчу, державна зрада? Так, були створені відповідні комісії, проведені розслідування, всі матеріали по справі з районів та областей передані в Київ... де вони десь і пропали в архівах Верховної Ради. Принаймні їхня подальша доля нікому не відома. Натомість, перефарбовані комуно-лідери нової України запустили в маси проект «української амнезії» – безпам'ятства того, як виборювалася Незалежність; і цей фокус-покус ("шити-крито") з радістю підхопила замішана в заколоті КПРС пострадянська номенклатура і понесла його з Печерських пагорбів у всі області, райони та мізки громадян суверенної України (Турченко Ф.Г., «ГКЧП...»).

Вся осінь 1991 року промайнула на хвилі збудження від серпневого путчу, заборони КПРС, появи жовто-блакитних прапорів над місцевими Радами, в підготовці до майбутнього референдуму. Пробудженням від тривалого радянського сну василівцям належало ще багато в чому розбиратися, ставити незвичні запитання й отримувати на них відповіді. Політика, яка до того була справою "розумних людей у верхах", тепер бурхливою повинню затопила кожну родину: всі кухні стали трибунами гострих диспутів, а кухарі – спікерами ☺. Так починалося народження нового українського суспільства, процес творення вільних громад, який триває і до нині [до речі, Мойсею на це знадобилося не багато не мало 40 років; чи ми спритніші? ☺].

Референдум відбувся 1 грудня 1991 р. – 84% населення УРСР з піднесенням ішло на виборчі дільниці, щоби вийти звідти вже громадянами незалежної та самостійної України! Результат голосування був приголомшливим: 90% висловилися за! Для демократів – це була ВОЛЯ! Для старої комуністичної номенклатури – відмежування від злочинів КПРС і перехід до безконтрольного володіння республіканською власністю (майбутньої "прихватування" та панату-олігархату). Для більшості голодних співгромадян – сподівання на краще і ситніше життя, коли багата і самодостатня Україна вже *«не буде годувати весь СРСР»*. Привід для радості від результатів референдуму придумав собі майже кожен. Це було свято!

Ще однією справою на виборчих дільницях було обрання першого Президента вже незалежної держави. Після всього вищесказаного, чи дуже Вас здивує, що ним став колишній секретар ЦК КПУ, член Політбюро ЦК КПУ, ревний гонитель борців за незалежність (ще 2 роки тому відстоював ухвалення постанови Політбюро ЦК КПУ про заборону Народного Руху України за перебудову) – Л.Кравчук. Парадокс: сподіваючись на краще майбутнє, 62% громадян віддали свій голос за компартійного вождя з минулого; залили нове вино в старий бурдюк, а потім ще й чекали на якесь диво. Ось так і отримали василівці свого першого українського Президента. А кого ще могли обрати радянські люди, без тижня день, як незалежники? Чи варто їх журити, якщо й досі, через чверть століття, ми робимо ті ж самі помилки?

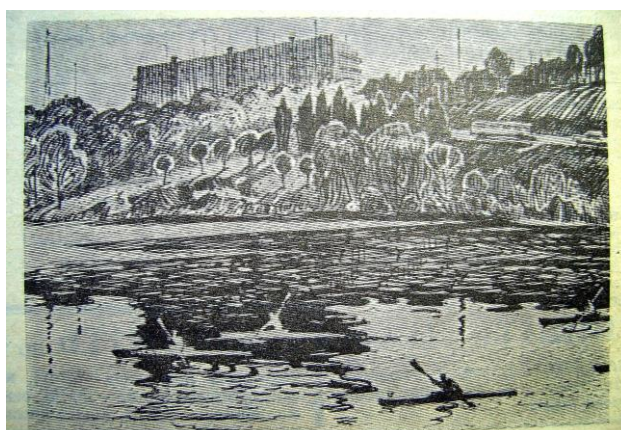
В грудні 1991 року колишнього Радянського Союзу вже не існувало: у вересні 1991 р. Горбачов відпустив на волю Прибалтійські республіки, підписавши постанову про надання їм незалежності; всі інші підданці понаприймали Декларацій про суверенітет і незалежність від Союзного керівництва; одночасно з головним Президентом СРСР сновигало ще декілька Президентів республік... Ні порядку, ні Союзу вже фактично не було.

І от, 8 грудня 1991 року, щоби нарешті чітко назвати своїми іменами те, що сталося – в Біловезькій Пущі Білорусі зібралися глави трьох з чотирьох республік, засновників СРСР: Білорусі, Росії та України (Голова Верховної Ради С. Шушкевич і два Президенти: Б.Єльцин і наш Л.Кравчук). За дружнім і ситним столом вони констатували смерть Радянського Союзу і, пом'янувши «почивший в бозе» СРСР, підписали нову угоду про створення Співдружності Незалежних Держав. У найближчі дні цю угоду ратифікували парламенти всіх трьох країн-підписантів, і рішення керівництва старого Союзу втратили чинність на їхніх територіях. Як би не противилися цьому Президент обкраяного Радянського Союзу і Верховна Рада СРСР – це вже було ні до чого. А 21 грудня до нового союзу СНД переметнулося ще вісім республік, залишивши Горбачова сам-на-сам зі своїм президентством. По всьому, Михайлу Сергійовичу вистачило глузду не чіплятися за корону, а красиво піти: 25 грудня 1991 р. він оголосив про припинення своєї діяльності на посаді Президента СРСР *«з принципових міркувань»*. Щойно завершилася телевізійна трансляція прощальної промови і Горбачов залишив Кремль, о 19:32 радянський прапор над Кремлем було спущено, а на його місці замаюрів російський триколор (Верховна Рада РРФСР в той же день прийняла закон про зміну юридичної назви країни з «РРФСР» на «Російську Федерацію»). Відтепер кумачевий прапор СРСР ставав історією...

26 грудня 1991 залишки Верховної Ради СРСР прийняли декларацію про припинення існування СРСР у зв'язку зі створенням СНД. І вже наступним днем в кремлівський кабінет, під російський триколор перебрався новий володар Кремля, Росії і стратегічної ядерної зброї – Борис Єльцин. Але подальша їхня доля нас уже не обходить – то була вже інша країна зі своїм президентом прапором і мовою.

В грудні 1991-го року Василівка стала частиною самостійної Української держави. В тому ж місяці з поверхні планети і мапи Світу назавжди щезла така держава, як Радянський Союз, з усіма її символами і майбутнім. Так само, як колись щезли могутні імперії Золотої Орди, Русі, Скитії. Багатьох василівців і досі пече ностальгія за СРСР: *«Я хочу повернутися в Радянський Союз! Не тримайте мене!»*. Та навіть попри всю їхню ідеалізацію тоталітарного минулого, куди вони хочуть повернутися? Не тримайте їх: *«Ідіть!»*. І тоді обійшовши весь світ, вони не знайдуть того Радянського союзу, за яким тужили, як не зустрінуть знову і своєї молодості. Минуле лишається тільки в наших спогадах, щоденниках, світлинах, в мистецтві (див. фото 74.4), і в цьому сенсі я ще раз запрошую Вас хоч на мить повернутися в СРСР © :

Фото 74.4. Життя василівців на світлинах 1970-их років (з архіву редакції газети «Нова Таврія»)

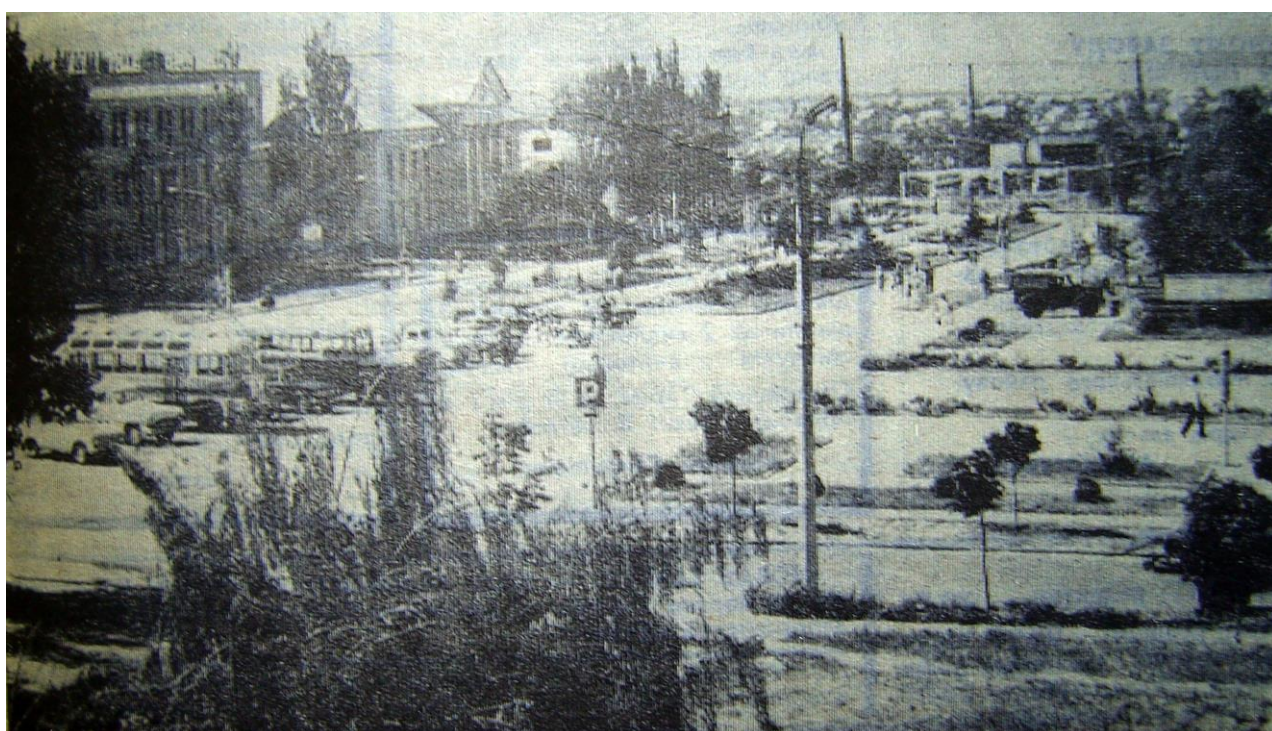
ВАСИЛІВСЬКА ЗАТОКА.

Малюнок М. Раковського.

Байдарочники на міському пляжі, 1975 р.

Новорічні забавки поблизу Універмагу, 1973 р.

Центральний майдан Василівки після реставрації 1975 року, з Літньою естрадою вдалечині

Фонтан в міському парку (фото з архіву Коноваленко).

Піонерське багаття на р. Карачекрак, 1984 р.

Додатки до Частини ІХ

Додаток Ч.ІХ.-А

Хронологія деяких основних подій у Василівському районі:

1950, осінь – початок спорудження Каховської ГЕС.

1950-ті рр. – початок бурхливого будівництва 2-3-поверхівок у Василівці.

1953, 5 березня – смерть Сталіна, кінець епохи «сталінізму».

Хрущовська доба, Відлига (1953 – 1964):

1954, 26 квітня – ВР СРСР конституційно закріпила передачу Крима Українській РСР.

1955 р. – у Василівці з'явилася вузлова залізнична ст. Таврійськ (замість ст. Попово).

1955 - 1958 рр. – заповнення водою чаші Каховського водосховища.

1956 р. – на XX-му з'їзді КПРС М.Хрущов офіційно виступив із засудженням культу особи Сталіна і проголосив курс на десталінізацію.

1956 р. – зруйнували василівський Свято-Петропавлівський храм (1843 – 1956).

1957, 20 вересня – Василівка стала містом районного значення.

1957, 4 жовтня – Радянський Союз запусив перший штучний супутник Землі.

1958 р. – Великі Луки остаточно і цілковито пішли під воду.

1958 р. – Василівську МТС розширили до величезної "Райсільгосптехніки".

1958 р. – декілька василівських колгоспів злили в потужну артіль ім. Ватутіна.

Др. пол. 1950-их рр. – на території Василівського району проводилися масштабні геологорозвідувальні роботи, які виявили потужні поклади залізної руди поруч з М.Білозіркою.

1961, 1 січня – грошова реформа в СРСР (знецінення рубля).

1961 р. – поруч із шахтами засноване місто Дніпрорудне.

1961, 1 листопада – після XXII-го з'їзду КПРС із мавзолею винесли мумію Сталіна; у Василівському районі зникли всі сліди, пов'язані зі Сталіним – остаточно десталінізація.

1962 р. – припинився процес лібералізації комуністичного режиму ("відлига").

1962 р. – відкрили Василівський народний самодіяльний музей у Східному флігелі замку Попових (1962 – 1982).

1962 - 1963 рр. – створення пляжної зони на річці Карачекрак (пляж «Тру-ля-ля»).

1962, 24 жовтня – Карибська криза; василівці стояли на порозі Третьої Світової війни.

1963 р. – будівництво Василівського піонерського табору на Лисій Горі (м. Кам'яний).

1963 р. – збудований Василівський хлібокомбінат.

1963 - 1965 рр. – Василівський район входив до складу Кам'яно-Дніпровського.

Брежнєвська доба (1964 – 1982):

Ранньо-брежнєвський період, Золота доба (сер. 1960-их – сер. 1970-их років):

1964 р. – запрацювала Василівська взуттєва фабрика.

1965 р. – будівництво Дніпрорудненського піонерського табору «Прибережний» на Лисій Горі (м. Табірний; сучасна Василівська турбаза).

Сер. 1960-их рр. – у Василівці з'являються перші 5-поверхівки (Дніпровський мкрн.).

1968 р. – телефонізація Василівки, АТС на 1,5 тис. абонентів.

1969 р. – почав працювати Василівський завод "Металопобутвиробів".

Межа 1960-их - 70-их рр. – на території Василівського району працювала Північно-Рогачинська археологічна експедиція (згодом названа «Запорізькою»), розкопані Гайманова могила, Висока могила і Златопільські кургани.

1970, 1 січня – електрифікація василівської залізниці (пройшли перші електровози).

1970 р. – збудували багатоповерховий палац Василівської райдержадміністрації.

1970 р. – будівництво Літньої естради та атракціонів у Василівському парку.

1972 р. – збудований Комбікормовий завод.

1973 р. – збудували Ватутінський тваринницький комплекс на виїзді з Василівки.

1974 р. – почав працювати Василівський Авторемонтний завод.

1974 р. – будівництво автомосту через залізницю і об'їзної дороги вздовж Лисої Гори.

Пізно-брежнєвський період, Застій (сер. 1970-их – сер. 1980-их років):

- Сер. 1970-их рр. – зникла гребна станція з Василівського пляжу «Тру-ля-ля».
- 1978 р. – збудовані Василівський ЗТО "Супутник", пішохідний міст через річку до нього і нова двоповерхова поліклініка ВЦРЛ.
- 1979, 12 лютого – завалився василівський Універмаг, спричинивши десяток смертей.
- 1979, грудень – введення радянських військ в Афганістан (1979 - 1989).
- 1980, квітень – відкрили новий пам'ятник Леніну на перехресті вулиці Соборної та Бульвару Центрального у Василівці.
- 1982, 10 листопада – на своїй дачі помер Л.І. Брежнєв.
- 1984 р. – збудовані новий «Універмаг» і кав'ярня «Казка» у Василівці.
- Сер. 1980-их рр. – ліквідували Василівську секцію греблі на байдарках і каное.

Горбачовська доба, Перебудова (1985 – 1991):

- 1985 - 1987 рр. – антиалкогольна кампанія в СРСР.
- 1985 р. – поява нового василівського мікрорайону – 40 років Перемоги, і відкриття шикарного 3-поверхового будинку російської школи (нині гімназія «Сузір'я»).
- 1986 р. – обвал світових цін на нафтопродукти (основну статтю експорту СРСР).
- 1986, 26 квітня – вибухнула Чорнобильська АЕС.
- Др. пол. 1987 р. – виникнення численних національних рухів у республіках СРСР; Радянський Союз входить у фазу невідворотного політичного розпаду.
- 1989, 15 лютого – вивід радянських військ з Афганістану.
- 1989 р. – сформувався «Народний Рух України за перебудову» (НРУ).
- 1990, 21 січня – НРУ організовує акцію «Живий ланцюг»: Франківськ – Львів – Київ.
- 1990, 15 березня – Горбачов став Президентом СРСР.
- 1990, 16 липня – УРСР прийняла «Декларацію про державний суверенітет України».
- 1991, 17 березня – проведено Всесоюзний референдум про збереження СРСР.
- 1991, літо – розпався промосковський блок країн Варшавського договору; підрозділи Червоної Армії залишають Європу; програш СРСР у Холодній війні з Заходом.
- 1991, 19-26 серпня – невдалий військовий переворот у Москві, ГКЧП.
- 1991, 24 серпня – Верховна Рада приймає «Акт проголошення незалежності України».
- 1991, 30 серпня – постанова Верховної Ради України про припинення діяльності КПУ.
- 1991, 27 вересня – над Запорізькою облрадою підняли жовто-блакитний прапор поруч з українсько-радянським.
- 1991, 1 грудня – всеукраїнський референдум за незалежність та обрання Л. Кравчука першим Президентом України.
- 1991, 8 грудня – глави Білорусі, Росії та констатували розпад СРСР і підписали угоду про створення нової Співдружності Незалежних Держав (СНД).
- 1991, 25 грудня – М. Горбачов оголосив про припинення своєї діяльності на посаді Президента СРСР; над Кремлем спустили радянський прапор і натомість підняли російський триколон Російської Федерації.
- 1991, 26 грудня – Верховна Рада СРСР прийняла декларацію про припинення існування СРСР у зв'язку зі створенням СНД – офіційний кінець Радянського Союзу.

Додаток Ч.ІХ.-Б

Археологічні знахідки, здійснені під час будівництва Північно-Рогачинської зрошувальної системи, на сторінках районної газети «Нова Таврія» (з архіву редакції):

23 вересня 1969 р.

НОВА ТАВРІЯ

з ІСТОРІЇ НАШОГО КРАЮ

Скарби Гайманової могили

Зара валаєт огнєкрялої пшениці. Та поміниш? Там як ніч була трава. Под тем курганом скифська царіца. На вєчєсть прєдвѣщанна права.

Цей уривок вірша взято з книжки «Швиовник» Бориса Мозолевського, яку подарував мені автор під час зустрічі на Гаймановій могилі, — цьому стародавньому скифському кургану, розташованому неподалік від села Балки нашого району. У збірці є розділ «Скифське золото». І то не випадково. Борис Миколайович Мозолевський неодноразово брав участь в археологічних експедиціях. Ось і цього разу він учасник експедиції Академії Наук УРСР, яка розсаджує пам'ятники старовини, що потрапляють у зону будівництва Швиовно-Рогачинської зрошувальної системи. В руках у Бориса Миколайовича справник скифське золото. І можливо, що то прикраси тієї скифської царіци, яка тисячоліття лежала під цим курганом, який у народі називали Гаймановою могилою.

РОЗПОВІДАЄ науковий керівник експедиції професор Інституту археології Української РСР Олександр Іванович Тереножкін.

— На краю Гайманової могили ми виявили дві ями, що були схожі на колодязі, глибоко сім метрів. Вони з двох боків вели в одну підземну гробницю. Спустившись туди, ми побачили потрібну — намеру з двома нішами. В центральній частині гробниці виявлено залишки трьох поховань знатних скифів, порушених у свій час грабіжником. Збереглися залишки кількох нарядів і взуття, оздобленого золотими прикрасами. Золоті прикраси високохудожньої майстерності зустрічаються на унікальній землі. В ногах у

них — скелет коня з вуздечкою, оздобленою бронзовими прикрасами. Тут же скелети двох молодих рабів.

В одній із ніш знаходилися залишки розкритого саркофага, у якому, очевидно, була похована знатна скифівка. Друга ніша збереглася повністю. Вона заповнена скифським і античним бронзовим і глиняним посудом, тобто всім тим, що необхідно для приготування їжі і пиття вина. Тут стоїть дуже здоровий бронзовий котел з кістками, що залишилися від звареного м'яса. У котлі металевий кривак для вищипання м'яса. Біля нього — металевий котел. Поруч чотири грецьких

були спис, дротик, невеликий набір бронзових виключених стріл.

Поховання можна віднести до четвертого — третього віку до нашої ери.

РАЗОМ з професором Олександром Івановичем Тереножкіним драбинкою спустилися в колодязі, а знайти в потрібній розвідці учасник, бачачи своїми очима. Тільки освітлюють підземелля електричні лампочки, струм до яких надходить з динявки, що гурює нагорі. Стелі висі відверта дошками, щоб не сталося обвалу. Стає дещо моторошно, коли динявка на скелети. Особливо добре збе-

Професор О. І. Тереножкін (зліва) і кандидат історичних наук В. І. Відзіла.

Ця ніша з господарським збіжжям. На знімку видно античні амфори і бронзовий таз, на якому знаходяться посуд і цідилка для вина.

реглись вони у рабів. Професор пояснює, що грабіжник не трогав їх, бо раби були одягнені бідніше, не мали коштовностей.

Ось ніша з господарським посудом. Лежать античні амфори. Раніше їх доводилося бачити в музеї під сльом. До цих амфор востаннє торкалася рука людожерів скифа. Археологи нічого не трогали, поки що. З Києва повинна приїхати кінохроніка. Бронзові котли і каші стали темною — азеленими. Більше двох тисячоліть пролежали ці виробники невдомих нам майстрів під товщою землею Гайманової могили.

ТРИ МІСЯЦІ працювали тут археологи, поки не відірвали цього поховання. Важко передати радість вчених. Ми підійшли з підземелля, а там залишилися працювати професор О. І. Тереножкін і кандидат історичних наук В. І. Відзіла. Вагало ще часу треба, щоб повністю обстежити знахідку, а ще більше, щоб її вивчити.

Борис Миколайович Мозолевський не пошкодує в археології. Не хвалюючи свого задоволення, він розповідає, що такий курган,

Знахідки археологів.

Прикраси із золота, знайдені на місці поховань.

родової групи. Виявлені поховання зустрілися вперше в нашій практиці. Ковчак знайдено рідко унікальний.

Там, кочка річ унікальна. Археологам вдалося знайти колесо скифського візика і зробити з нього зліпок. Раніше вони користувалися лише описаними скифських коліс. Професор О. І. Тереножкін понавів дії знахідки підписи з керамічної пасти, на яких зображена голова Геракла. Знахідки підтверджують зв'язок скифів з грецькими містами у Чорномор'ї.

Знайдений історичний скарб — поки що лише частина того, що зберігає Гайманова могила. Центральна частина кургану ще хоронить свої таємниці. Археологи намічають продовжити розкопки в наступному році.

Над Гаймановою могилою опусьється вечір. І репортаж з археологічних розкопок хотілося закінчити рідкими віршами Бориса Мозолевського.

Вдали чернея на фонє зведє раскоп. Дышали тьмою скифське гробницє.

Микола РАНСЬКИЙ.
Знімки В. Іваніка.

льницькою. Ось що вона розповіла.

Знахідка на Гаймановій могилі дозволяє яскравіше пізнати релігійні обряди, соціальне становище скифів. Археологи одержали можливість в зв'язку з будівництвом каналу вести розкопки великих курганів. Ми гадаємо, що Гайманова могила няляє собою кладовище цілої

Редактор Ф. ГЛУЩЕНКО.

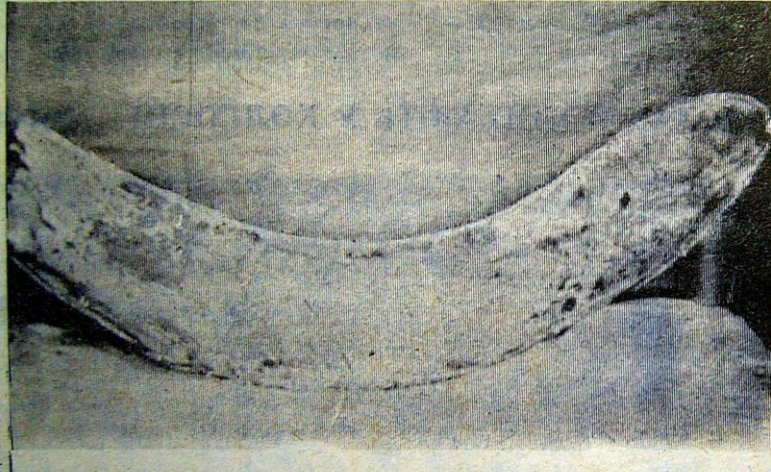
Дирекція, партіяна та профспіловова організації, весь матеріалічний колектив Миколаївської газети.

Унікальна знахідка

Прокладаючи русло магістрального каналу Північно-Рогачинської зрошувальної системи, механізатори пересувної механізованої колони 126 вигорнули із землі незвичайної величини кістки. Знахідка зацікавила механізаторів і вони повідомили працівників музею.

До місця знахідки виїхали працівники Запорізького музею. Вчені встановили, що то рештки скелета мамонта. Зараз вони знаходяться на тимчасовому зберіганні у Василівському музеї.

І. МОЛОДАН.
На знімку: бивень мамонта.
Фото В. Іваніка.

ПОДИХ СИВОЇ ДАВНИНИ

Позаминулого року вони приїхали до села Балки. Відомий археолог і кандидат історичних наук Василь Іванович Відділя і його молодший колега поет Борис Мозолевський. Відділя очолює експедицію Інституту археології Академії наук УРСР, у завдання якої входило досліджувати могили, що потрапили в зону будівництва Північно-Рогачицької зрошувальної системи. Звідси і сама експедиція отримала назву Північно-Рогачицької.

Пригадую зустріч з учасниками експедиції біля Гайманової могили, який судилося увійти в історію своїми небаченими раніше скарбами. Археологи глибоко розкрили поховання скіфських вельмож. Прохідники з Запорізького залізничного коомбінату за всіма правилами шахтарської справи закріпили виявлені намери. І посунули баняючі подишкі на знайдені скіфські скарби. Почали в народі ходити чутки, що будишко археологи знайшли величезну

кількість золота. Професор О. І. Тереножин вивязав з сирничових виробок золоті платинки і, обережно примаючись в руках, показував присутнім.

— Цим тонесеним пластинкам ціни немає, — говорив він і щасливо усміхався.

І начальник експедиції Василь Іванович Відділя був щасливий. Працювати треба було багато, там в камерах чекали ще не розкриті таємниці, а тут, як на гріх, то кореспонденти, то будівельники зрошувальної системи, то робітники радгоспу. І він знаходив час розповісти всім і показати знайдене.

Трохи пізніше Борис Мозолевський біля потребельної камери знайшов найціннішу річ Гайманової могили — вазу, на якій зображені сцени з життя скіфів. То було потім, а поки що Борису Мозолевському доводилося теж виконувати роль гйда. Водив і показував.

І ось в пресі з'явилися повідомлення, що експедиція, яку

очолює Борис Мозолевський, неподалік від міста Орджонікідзе Дніпропетровської області при розкопках так званої Товстої могили виявила поховання скіфських царя і цариці, а при них небачені раніше речі. Не буду перераховувати знайдені історичні скарби. Про них широко повідомляли газети і телебачення. Хочу лише зазначити, що Борис не покинув поезію. Про це свідчить нова книжечка його віршів, що вийшла нещодавно. Ясно також, що він ще більше покохав археологію. А про це свідчить успіх очолюваної ним експедиції.

Можливо, Василь Іванович Відділя заздрив товаришу, дізнавшись про його знахідки. Однак почуття підказувало йому, що це не все розкрито в цьому куточку Таврії біля села Балки. І він не помилився, знову очолюючи експедицію, яка почала

обстеження могили неподалік від автотраси, що з'єднує Дніпропетровськ і Кам'янку-Дніпровську, яку у народі називали Високою могилою...

Будьто шар за шаром знімає грунт. Кандидат історичних наук Елеонора Вікторівна Яковенко уважно стежить за лезом. Треба бути обережним. І не лише тому, що може раптово виявитися під землею янась ціна річ. Справу у тому, що у Велику Вітчизняну війну тут точилися запеклі бої. Археологам вже траплялися на шляху гранати, міни, бомби.

— Розкрили вже шість поховань, — розповідає Елеонора Вікторівна. — Найнесподіваніше і найцінніше з них — останки.

Я вже приготувався слухати про скіфів. Адже ми якось вже звикли називати могили скіфськими. Але археолог розповідала зовсім про інше.

— Ми розкрили поховання заможнього кімерійського воїна, який жив за нашими попередніми підрахунками десь за вісім століть до нашої ери...

Микола РАНСЬКИЙ.

(Далі буде).

● На знімку угорі горщик з кімерійського поховання.

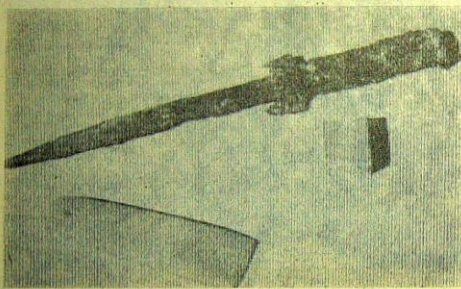
● Ось воїна Висока могила, котра зберегла до наших днів спільні цінні речі (знімок зліва).

● Знахідки в кімерійському похованні: кинджал, оселець, вуздечка, наконечники стріл, бритва (фото внизу).

Фото С. Соболя.

ПОДИХ СИВОЇ ДАВНИНИ

(Закінчення. Поч. в попередньому номері).

Важко уявити, як це було. Але спробуємо. Серед широкого безкрайого степу кімерійці ховали воїна. Можливо, він помер від ран, а може, недуга його схилила. Воїн був заможній. Ному викопали яму, в яку помістили дерев'яний зруб. З боків цей зруб обмостили очеретом, а всередині обмазали глиною і фарбою. Воїну будували дім для поточного життя. Біля нього поклали бронзовий кинджал, бронзову бритву, бронзові вуздечка, колчан з 40 стрілами, що мали бронзові і костяні наконечники, поставили горщик з водою. Одягли на голову бронзовий вінець. У лівому вусі красувалася золота сережка у вигляді

слимака. Біля воїна поклали величезного барана... Раніше ще ніколи не знаходили золота у кімерійців, — говорить Е. В. Яковенко. — А тут і золота сережка, і золоті оздоблення на ножах кинджала... Ідемо до табору археологів. Він розкинувся неподалік від розкопок. Василь Іванович Відділя не було. Поїхав до Києва.

Та ось перед нами постають речі, зроблені руками людини ще в епоху бронзи. Тисячолітні пробили влітку. Та час не зміг зруйнувати цієї бронзової речі. Дивинись і дивуєшся філігранною майстерністю наших предків.

— Ми познайомили вас лише з одним похованням, — наче

вбачаючись, говорить Е. В. Яковенко. — Тадаємо, що ми це взаємо чинило, повністю обстеживши могилу.

За роботою археологів можна спостерігати цілими днями. І хвилюватися у передчутті чогось небаченого і радіти бодай найменшій знахідці. Можна було б ще розповісти про поховання сарматського воїна, знайденого в цій же Високій могилі.

Але це значить, що треба було відривати науковців від їхньої роботи. Отже, ми склали щирю подяку кандидату історичних наук Елеонорі Вікторівні Яковенко за її розповідь і показ унікальних речей, але перед тим, як залишити табір археологів,

побували в наметі антрополога Світлани Іванівни Круці. Вона щойно приїхала з експедиції Бориса Мозолевського. Була свідком його успіху. А зараз з головою поринула у нову роботу. У неї тришечки незвична робота. На полках черепи, кістки. Так ось якими вони були, кімерійці і сармати. Світлана Іванівна бере у руки череп.

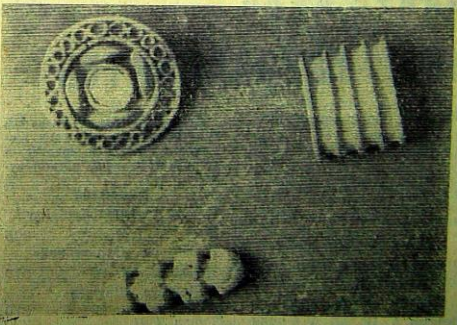
— Цей воїн був дуже молодим, коли його поховали, — розповідає антрополог. — Про це може свідчити те, що в нього ще не прорізлися зуби мудрості.

Ми дивимося на череп і намагаємося уявити обличчя цього воїна, з такими почестями похованого серед степу. Ті люди не могли знати про нас. А ми намагаємося взяти про них якнайбільше. І могили розкривають свої таємниці і приносять до нас подих своєї давнини.

Микола РАНСЬКИЙ.

Ось який кинджал сарматського воїна і оселець. Поруч срінкова коробка для порівняння (знімок угорі).

На знімку внизу золоті прикраси і виріб з конячого зуба. Фото С. Соболя.

Кургани теж можуть говорити

Розповідає кандидат історичних наук, керівник Запорізької експедиції Інституту археології АН УРСР Василь Іванович Бідзіля.

Василівський район цікавив учених - археологів вже давно. Та особливо велику увагу він привернув до себе, коли поблизу села Балки було розкопано Гайманову могилу і знайдено вперше багато цікавих речей, які безперечно, допоможуть з'ясувати нам деякі питання відносно соціальних і етнографічних рис скіфського суспільства.

В цьому році ми знову приїхали на Василівщину, щоб провести розкопки сімнадцяти курганів біля села Златопіль. Та робота, що

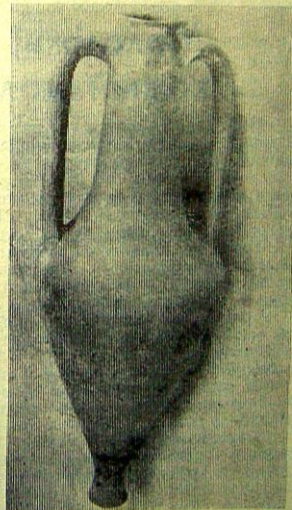
ми її планували ще в Києві, в основному виконана. В одному з курганів виявлена цікава знахідка — під насипом був похований скіфський воїн четвертого сторіччя до нашої ери. Його супроводжував натільний (від пліч до бедер) залізний панцир. Крім того, знайдено два сагайдаки, які мали біля 300 стріл для лука, залізний меч, два накінечники для списа. Для скіфа було залишено амфору, невеликий глиняний кубок, глечик і посудину для пахоців.

Поруч із цим курганом воїна виявлено жіноче поховання молодшої жінки. Головний убір її прикрашали золоті карбовані бляшки, дві сережки, теж із золота, повіті срібними дротиками. На правій руці два золотих персні, а на лівій — бронзовий. Біля поховання антична лакова миска, на дні якої виявлено грецькі літери. Час її виготовлення відноситься до четвертого сторіччя до нашої ери.

Крім цього, експедиція дослідила ряд курганів доби міді і бронзи 3—2 тисячоліття до нашої ери, які дали ряд унікальних знахідок по історії культури стародавнього населення, що населяли степи Причорномор'я.

Незважаючи на те, що знайдені речі пролежали більш як два тисячоліття в землі, вони добре збереглися. Ряд курганів не знали грабунку.

Після повернення експедиції до Києва, нам належить провести ще чималу роботу по опрацюванню знайденого матеріалу.

Розповідь записав і зробив знімки В. Коломоєць.

НА ЗНІМКАХ: глечик виготовлений із місцевої сировини; сокири, яким біля трьох тисяч років; лакова миска, на дні якої виявлено грецькі літери; амфора знайдена в похованні скіфського воїна.

1973 р.

ТАЄМНИЦЯ ЗЛАТОПОЛЯ. З ГЛИБИНИ ТИСЯЧОЛІТЬ

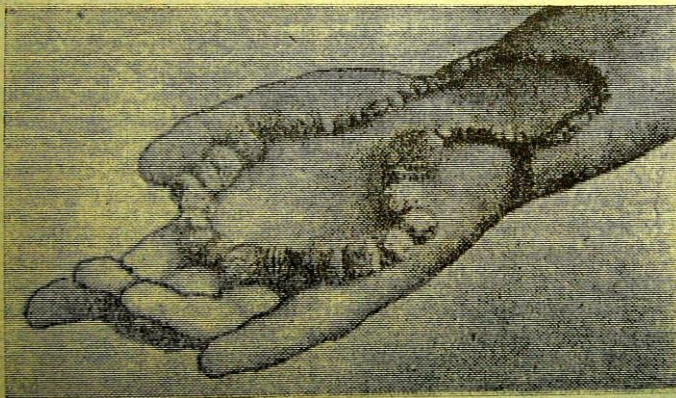
Відомий археолог Василь Іванович Бідзіля — керівник експедиції в Запорізькій області. В 1969 і в 1971 роках він відкрив знахідки Гайманової і Високої могили. Цього року його зусилля знову увінчалися успіхом. В селі Златопіль-2 були проведені розкопки, які дали

вельми цікаві знахідки четвертого віку до нашої ери. Скіфське поховання середнього достатку — нерозграбована могила, де були знайдені великий жбан зрубової культури грецького виробництва, келих для води. Один з них покритий лаком, котрий прекрасно зберіг-

ся, пролежавши в землі 2.350 років. Також були знайдені наконечники стріл і сережки з бронзи, намисто з кольорового каміння. Захоплюють золоті знахідки: пластини з зображенням лева, що роздирає лань, лапи лева з головою орла і з крилами, тропічна рослина, каблучка молодого скіф'янки, сережки, медальйони і грифон, обкутий золотом, — оздобу одягу та головного убору. Все це речі, які належали молодій скіф'янці і її служанці. Таких могил на території нашої області біля 10 тисяч. А цю могилу розкопали в районі будівництва лінії Північно-Рогачицької зрошувальної системи. В розкопках бере участь викладач історії Балківської середньої школи — співробітник Академії наук Української РСР Іван Петрович Савовський.

І. ФЕДОРЕНКО.

На знімку: намисто з кольорового кременю.

1974